

Statistische quantificatie in de cartografische methode in de volkskunde*

H.L. Cox

I. Inleiding

Bij het verschijnen van de jongste publicatie van Gerda Grober-Glück '*Motive und Motivationen in Redensarten und Meinungen*' lijkt het juist bijzondere aandacht aan de in dit werk gevolgde methodiek¹ te besteden vanwege de nieuwe dimensie die Gerda Grober-Glück aan de cartografische methode heeft toegevoegd.

Het tijdstip van het verschijnen van deze studie valt samen met een zekere stagnatie op het gebied van de volkskundige cartografie, een verschijnsel dat ook in de verwante dialectgeografie valt te constateren. De oorzaken zijn in beide disciplines nagenoeg gelijk. Het gestegen inzicht in de sociale gelaagdheid van socioculturele objectivaties, waartoe zowel volkskundige verschijnselen als taal behoren, leidde niet alleen tot een zekere heroriëntatie van beide disciplines maar versnelde in toenemende mate het bewustwordingsproces van de bezwaren die aan de oude indirecte methode van materiaalverzameling² en de daarbij gevolgde methode van materiaalverwerking verbonden zijn. Regionale dialecten maken immers steeds meer

*Naar aanleiding van Gerda Grober-Glück *Motive und Motivationen in Redensarten und Meinungen / Atlas der deutschen Volkskunde*, in Zusammenarbeit mit Gerda Grober-Glück und Günter Wiegmann herausgegeben von Matthias Zender, Neue Folge Beiheft 3, Band 1, 561 p., Band 2, Kartenband: 49 Karten, N.G. Elwert Verlag, Marburg 1974). f 260.95, ISBN 3 7708 0029 X.

1 Op de gedetailleerde resultaten van het onderzoek wordt hier niet ingegaan.

2 H.L. Cox, *Het sociologisch aspect in de thematische cartografie*, in: *Volkskunde*, jg. 70 (1969), pp. 168-182; *Rapport van de volkskundecommissie van de KNAW over de situatie van het volkskundig onderzoek in Nederland, in vergelijking met het buitenland, ten behoeve van de Historisch-Wetenschappelijke Commissie*, in: *Volkskunde*, jg. 75 (1974), pp. 15-22. Vgl. naar aanleiding van concrete vragen: J.J. Voskuil *Kerstblok en kerstboom in Nederland*, in: *Volkskunde*, jg. 73 (1972), pp. 351-355; idem, *Die Diffusion des Weihnachtsbaumes in den Niederlanden*, in: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, jg. 20 (1973), pp. 92-104.

plaats voor sociolecten en idiolecten³, 'cultuurlandschappen' in de klassieke zin⁴ van Aubin-Frings-Müller of Maurer moeten wijken voor een in grote lijnen pluriforme, urbane samenleving met westeuropes karakter.

Het is derhalve niet verwonderlijk, dat vooral in het laatste decennium ook in de volkskunde de opvattingen over de mogelijkheden en het nut van de cartografische methode zich sterk gewijzigd hebben.⁵ De geheel eigen van kaart tot kaart wisselende dynamische verbreiding, nu eens met scherp afgebakende grenzen, dan weer diffuus met grote meng- en overgangsgebieden als projectie van bepaalde innovaties en de daarbij behorende adaptatie aan cultuurdominanten zoals sociaal-economische structuur, religie en historische ontwikkeling van land of regio, sluit in vele gevallen een eenzijdige diachronisch-causale verklaring uit en vraagt met klem om een structurele verklaring van de verspreidingsmechanismen en de traditievorming van de in kaart gebrachte verschijnselen.

Alleen, hier ligt de moeilijkheid: het door de volkskundige instituten gedurende decennia verzamelde materiaal werd onder diachronisch-expansieologische gezichtspunten encyclopedisch verzameld, waarbij een voor onze huidige begrippen starre dichotomische opvatting van 'Oberschicht' en 'Unterschicht' — deze laatste zou in een naar men aannam relatief statisch verleden de oude vormen het best geconserveerd hebben — de redactie van de vragenlijsten beïnvloedde. De antwoorden, die niet voorzien zijn van sociale indicatoren en intensiteitsfactoren kunnen slechts leiden tot een 'versplinterd beeld,' opgebouwd uit ongelijkwaardige facetten'⁶

De door volkskundigen en linguïsten steeds nadrukkelijker gestelde eis bij elk onderzoek bijzondere aandacht aan de sociale indicatoren te besteden is, gezien de sociale structuur van onze maatschappij en de wisselwerking tussen sociale laag en socioculturele objectivaties, alleszins te verantwoorden. De moeilijkheid is voorshands

3 W. Besch, *Zur Untersuchung der Ausgleichsvorgänge in der Gesprochenen Sprache*, in: Rheinische Vierteljahresblätter, jg. 36 (1972), pp. 292-299; H.J. Gernentz, *Die kommunikative Funktion der niederdeutschen Mundart und hochdeutschen Umgangssprache im Norden der Deutschen Demokratischen Republik, unter besonderer Berücksichtigung der Interferenz und Alternanz zwischen diesen beiden sprachlichen Existenzformen*, in: Studia Germanica Gandensia XV (1974), pp. 209-244; *Überlegungen und Materialien zur gesprochenen Sprache in einem Industrialisierungsgebiet*, eingeleitet und herausgegeben von W. Besch und Kl. Mattheier, Bonn 1973 (met de belangrijkste tot 1973 verschenen literatuur).

4 H. Aubin, Th. Frings, J. Müller, *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden*, Bonn 1926, Darmstadt 1966²; Fr. Maurer, *Sprachschranken, Sprachräume und Sprachbewegungen im Hessischen*, in: Hessische Blätter für Volkskunde, Bd. 28 (1929), pp. 43-109. Representatief voor de discussie in de jaren zestig is: G. Wiegmann, *Probleme einer kulturräumlichen Gliederung*, in: Protokollmanuskript der 4. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der Deutschen Volkskunde in Bonn vom 28.-30. April 1964, zusammengestellt von J. Fellenberg gen. Reinold, Bonn 1964, pp. 33-53; idem, *Probleme einer kulturräumlichen Gliederung im volkskundlichen Bereich*, in: Rheinische Vierteljahresblätter, jg. 30 (1965), pp. 95-117 (met de belangrijkste literatuur). Hierna is het stil geworden om de 'Kulturraumforschung'. Het onderzoek richtte zich naar het voorbeeld van de Scandinavische landen steeds sterker op het onderzoek van innovaties en verspreidingsmechanismen. Vgl. *Rapport van de volkskunde-commissie* t.a.p. (voetnoot 2).

5 Vgl. *Rapport van de volkskundecommissie van de KNAW* t.a.p. (voetnoot 2), p. 18.

6 J.J. Voskuil in schrijven van september 1973 aan de leden van de volkskundecommissie van de KNAW.

echter de ontwikkeling van valide meetinstrumenten ter bepaling van sociale gelaagdheid en eventuele sociale indicatoren. Al te klakkeloos wordt vaak de vooral in de U.S.A. gebruikelijke indeling in *upper-upper class*, *lower-upper class*, *upper-middle class*, *lower-middle class*, *upper-lower class*, *lower-lower class* en *unknown* als een valide indelingsprincipe overgenomen en gedaan alsof de toewijzing tot een bepaalde laag een eenvoudige zaak is: een door een computer uitgewerkte rekensom, gebaseerd op vooropleiding van de ouders, huurwaarde van het huis, boekenbezit, toneelbezoek etc.⁷ Dergelijke ideële indelingen blijken in de praktijk de onderzoekers voor de grootste moeilijkheden te plaatsen; van de door de 'Forschungsgruppe Münster' binnen het project 'Sprachkompensatorik' onderzochte 1005 opstellen van leerlingen aan 'Gesamtschulen' bleek het slechts met pijn en moeite mogelijk 40 leerlingen als typisch *middle class* of *lower class* te classificeren. De oorspronkelijke criteria moesten namelijk gereduceerd worden.⁸

Juist vanwege de kritiek op de redactie van de oude vragenlijsten is het goed steeds voor ogen te houden, dat het voorbereidend werk, het uitwerken van valide meetinstrumenten ter bepaling van de sociale gelaagdheid nog moet gebeuren. Er moet nog een lange weg afgelegd worden voordat het mogelijk zal zijn volkskundige kaarten met verantwoorde sociale indicatoren te tekenen. Eerst wanneer dit probleem opgelost is, zal de volkskunde kunnen zoeken naar wegen om inzicht te verwerven in de verspreidingsmechanismen m.a.w. de proceskant van socioculturele ontwikkelingen.

Ondanks alle kritiek blijft het eenmaal via de indirecte methode verzamelde materiaal van onschatbare waarde. Voor de Duitse cultuurgeschiedenis bijvoorbeeld vormt het materiaal van de *Atlas der deutschen Volkskunde* de laatste — zij het in sommige opzichten ook gebrekkige — basis voor een synthese van de Duitse volkscultuur in de grenzen van vóór 1937. Kritiek is slechts in zoverre nuttig als de onderzoeker door de kritiek gedwongen wordt steeds weer opnieuw zijn eigen positie te bepalen en de resultaten van zijn navorsingen — indien noodzakelijk — te herzien. De cartografische methode was voor de tweede generatie van onderzoekers van de *Atlas der deutschen Volkskunde* (voortaan ADV), die in 1955 in Bonn onder leiding van Matthias Zender het werk aan de ADV weer opnamen⁹ van meet af aan primair een middel tot wetenschappelijk onderzoek; vandaar ook de uitgebreide commentaarbanden naast de kaarten.¹⁰ Gerda Grober-Glück is nu nog een stap

7 Vgl. bijvoorbeeld de kritiek op E.K. Scheuch, H. Moore, R. Dahrendorf e.a. in: F. Hager, H. Haberland, R. Paris, *Soziologie und Linguistik*, Stuttgart 1973, p. 185 e.v.; N. Dittmar, *Soziolinguistik, Exemplarische und kritische Darstellung ihrer Theorie, Empirie und Anwendung*, Frankfurt am Main 1973, passim.

8 *Beiträge zum Problem Sozialisation und Sprache*, hrsg. von der Projektgruppe Sprachkompensatorik, Arbeitsbericht 2, Münster 1973, p. 17.

9 *Atlas der deutschen Volkskunde, Neue Folge*, Auf Grund der von 1929 bis 1935 durchgeführten Sammlungen herausgegeben von Matthias Zender (vanaf aflevering IV hrsg. von Matthias Zender in Zusammenarbeit mit Gerda Grober-Glück und Günter Wiegelmann), Marburg 1958 e.v.

10 *ADV, Erläuterungen*: Band I, Marburg 1959-1964, Band II, Marburg 1966; vgl. ook de Beihefte zum ADV: G. Wiegelmann, *Alltags- und Festspeisen, Wandel und gegenwärtige Stellung*, Marburg 1967; H.L. Cox, *Die Bezeichnungen des Sarges im Kontinental-Westgermanischen*, Marburg 1967; Gerda Grober-Glück, *Motive und Motivationen in Redensarten und Meinungen*, Marburg 1974.

verder gegaan: de open symbolenkaart is voor haar weliswaar nog een noodzakelijk onderdeel, maar slechts als voorstudie voor de uiteindelijke statistisch-quantificerende kaart en de zich daarop baserende interpretatie van de gegevens en de plaats van het onderzochte verschijnsel in zijn tijd.

II. De voorgeschiedenis van het onderzoek

Voor een goed begrip van de studie van Gerda Grober-Glück en de moeilijkheden waarmee zij te kampen had, is het noodzakelijk in de geschiedenis van de ADV terug te gaan en de totstandkoming van de V^e enquête, waarop zij haar onderzoek baseert, iets uitvoeriger toe te lichten. De V^e enquête van de ADV waaraan in 1935 circa 18000 zegslieden uit het toenmalige Duitsland, Oostenrijk en de duitstalige enclaves in Oost-Europa medewerkten, vormt een eigen hoofdstuk in de geschiedenis van de ADV. Terwijl de enquêtes I tot en met IV de gebruikelijke vragen naar de diatopie van de geestelijke en materiële volkscultuur bevatten, werd in de vijfde vragenlijst het accent geheel en al verlegd op vragen naar gegevens, die inzicht zouden kunnen verschaffen in de volksmentaliteit. Deze door Adolf Spamer en Eduard Wildhagen geredigeerde vragenlijst¹¹ was een getrouwe weerspiegeling van de psychologisch-sociologische opvattingen van Spamer. Het volgende citaat moge Spamers doelstellingen duidelijk maken: *'Grundhaltung unseres Entwurfes ist also die Überzeugung, dass ein Atlas der Deutschen Volkskunde nur dann seine Berechtigung findet, wenn es ihm gelingt, wesentliche Züge der ideellen und mentalen Haltung des deutschen Volkes unserer Zeit herauszuarbeiten, die nicht nur in das geschichtliche Werden, sondern in die Tiefe des Geistig Seelischen hinabgreifen. Um dies zu erreichen, bedarf es nicht der Erfassung alter und ältester kultureller Reliktformen, vielmehr des richtigen Frageansatzes an den entscheidenden Tatbeständen der volkhaften Vorstellungen und des volkhaften Handelns. (...) Vielmehr halten wir es für möglich, Fragewahl und Kartentechnik so einzustellen, dass sich hinter dem Vorkommen einer Erscheinungsform deren lebendiger Gehalt und damit zugleich in günstigen Fällen das gestaltende Prinzip erschliesst'*¹².

Het was, zoals uit dit citaat blijkt, uitdrukkelijk niet de bedoeling van Spamer concrete uitingen van volkscultuur als zodanig als objectivaties van de menselijke geest op te sporen en geografisch te fixeren, juist in tegendeel wenste hij de psyche van de mens als drager en schepper van de cultuur bloot te leggen, waarbij hij de kaart slechts als hulpmiddel wenste te beschouwen.

Essentieel voor een structureel-diastratische interpretatie zijn exact binnen hun tijd en sociale context te localiseren gegevens. De resultaten van de V^e enquête waren, bepaald wat de sociale context van de vraagstelling betrof, teleurstellend. Hoewel Adolf Spamer bij het voorbereiden van de vragenlijst, in tegenstelling tot zijn voorgangers, theoretisch wel degelijk rekening hield met de onderscheiden strata, was de praktische uitwerking in de enquête zelf geheel en al onvoldoende. Adolf Spamer heeft kennelijk de correspondenten en de mogelijkheden van de indirecte methode zwaar overschat: in vraag 228 van de V^e enquête trachtte hij namelijk in een handomdraai de psychologische en sociologische achtergronden van een complex van

11 Deutsche Forschung, Aus der Arbeit der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft, Heft 19: *Vorschläge für 150 Fragen zum Abschluss des Frageplanes des Atlas der Deutschen Volkskunde*, Berlin 1933, pp. 94-150.

12 A. Spamer en E. Wildhagen in: Deutsche Forschung t.a.p. (voetnoot 11), p. 95, 96.

niet minder dan 29 vragen te achterhalen.¹³ Vraag 228 luidde: 'Die von Ihnen zu den vorangegangenen Fragen 220-227 (telkens nog onderverdeeld in a, b, c, d etc.) gegebenen Antworten werden wahrscheinlich nicht auf alle Bewohner Ihres Ortes anzuwenden sein. Wir bitten als Ergänzung zu den Fragen 220-227 um Mitteilung ob die von Ihnen gegebenen Antworten: a) auf alle Ortsbewohner zutreffen b) nur auf einzelne Ortsbewohner zutreffen, und zwar: 1. nur auf bestimmte Kreise? Welche? 2. nur auf Männer? 3. nur auf Frauen? 4. nur auf alte Leute? c) oder auf wen sonst zutreffen?' Afgezien van het feit dat Spamer in zijn vraag de 'bestimmte Kreise' — hij bedoelde kennelijk verschillende sociale lagen¹⁴ — duidelijker had mogen omschrijven, zondigde hij hier tegen de meest elementaire regels waaraan men zich bij het opstellen van een vragenlijst te houden heeft. De resultaten moesten negatief uitvallen: de vraag werd helemaal niet of weinig gedifferentieerd beantwoord (cf. Gerda Grober-Glück p. 15).

Een duidelijke vooringenomenheid tegen Spamers opvattingen en een niet geheel ongegronde twijfel aan de bruikbaarheid van het materiaal leidden ertoe dat H. Harmjanzen en E. Röhr¹⁵ bij de publicatie van de eerste reeks kaarten van de ADV de vragenlijsten van de Ve enquête geheel en al buiten beschouwing lieten. Pas in de jaren zestig ondernam Gerda Grober-Glück¹⁶ een eerste poging vat op het materiaal te krijgen en berichtte uitvoerig over de door haar gevolgde methodiek op de *III. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der deutschen Volkskunde* te Bonn (1961). Matthias Zender, de hoofdredacteur van de ADV, die tot dan toe zelf eveneens een aarzelende houding ten aanzien van de vraag van de bruikbaarheid van het materiaal aangenomen had, zegde Gerda Grober-Glück zijn volledig medewerking toe, hetgeen dan resulteerde in de nu voor ons liggende publicatie.

III. Doelstelling en inhoud van het onderzoek

De doelstelling van de studie is tweeledig: enerzijds beoogde Gerda Grober-Glück een bijdrage te leveren tot het onderzoek naar de *motivatie* van de onderzochte complexen, m.a.w. naar hetgeen Adolf Spamer 'Das gestaltende Prinzip der Erscheinungsformen' noemde, anderzijds intendeerde zij een bijdrage te leveren tot een aan de moderne maatschappij (1935) aangepaste 'Kulturraumforschung'. Dit laatste weliswaar duidelijk in navolging van de Bonnse school, maar geadapteerd aan het specifieke karakter van het materiaal, dat een doorsnede geeft door vrijwel alle geledingen van de bevolking omstreeks 1935, en zich — dit was immers ook de doelstelling van Spamer — geenszins beperkt tot het agrarische volksdeel of rudimenten resp. relictvormen van bepaalde historische vormen van volksleven.

Het begrip 'Kulturraum' (de vertaling cultuurlandschap of cultuurprovincie is niet helemaal juist) wordt breder opgevat: de oude, regionaal gekleurde, sterk door de

13 ADV-Erläuterungen t.a.p. (voetnoot 10), Bd. I, p. 31.

14 I. Weber-Kellermann, *Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften*, Stuttgart 1969, p. 67; 71 (literatuur).

15 *Atlas der Deutschen Volkskunde*, hrsg. von H. Harmjanzen und E. Röhr, Leipzig 1937-1939 (120 kaarten).

16 Gerda Grober-Glück, *Zur Verbreitung von Redensarten und Vorstellungen des Volksglaubens unserer Zeit*, in: Protokollmanuskript der 3. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der Deutschen Volkskunde in Bonn vom 27. bis 29. April 1961, zusammengestellt von G. Wiegmann, Bonn 1961, pp. 89-100.

taalkundige theorieën van Th. Frings en A. Bach over het Rijnland¹⁷ bepaalde in op open symbolenkaarten gebaseerde indeling heeft moeten wijken voor een aan het karakter van het materiaal en zijn betekenis in plaats, tijd en samenleving aangepaste supraregionale indeling op basis van gequantificeerde gegevens. Niet een handjevol relictvormen, verspreid over een bepaald gebied, geeft nu de doorslag, maar het statistisch significante aandeel van een bepaalde vorm in de pluriformiteit van vormen binnen de moderne samenleving. In de Bonnse school geijkte begrippen zoals *'der Kölner Raum, der Trierer Raum'* spelen nauwelijks of geen rol meer, zij worden afgelost door supraregionale indelingen zoals *'Deutschland östlich der Weser'* of *'Ausgleichslandschaft der deutschen Mitte'* (vgl. Bd. II, de kaarten 43 en 44).

Vooruitlopend op de eigenlijke bespreking, kan gezegd worden dat de auteur, gemeten aan het materiaal waarmee gewerkt moest worden, opmerkelijke resultaten bereikt heeft. De behandelde onderwerpen vormen een representatieve keuze uit de verschillende complexen van de V^e enquête en omvatten:

A. Bezweren

- a. ADV-186b: Het bezweren van door roemen of dergelijke wakker geroepen ongeluk of onheil

B. Bijgeloof met betrekking tot bepaalde getallen

- a. ADV-186d: Geluksgetallen/ongeluksgetallen
b. ADV-187c: Dertien man aan één tafel

C. **Stereotypen** waarbij bedoeld wordt op toeschrijvingen van specifieke persoonlijkheidskenmerken aan een of andere categorie van mensen met bepaalde uiterlijk zichtbare lichamelijke kenmerken.

- a. ADV-204a: Samengegroeide wenkbrauwen
b. ADV-205b¹: Blond haar
c. ADV-205b³: Zwart haar
d. ADV-205b⁴: Rood haar
e. ADV-205b⁶: Kroes haar
f. ADV-208d: Linkshandigheid

D. Directe vergelijkingen

- a. ADV-216a: Vals als ...
b. ADV-216b: Hongerig als ...
c. ADV-216c: Gulzig (vraatzuchtig) als ...
d. ADV-216e: Dom als ...
e. ADV-216f: Brutaal als ...
f. ADV-216g: Gezond als ...

E. **De betekenis die men werkelijk of alleen nog schertsenderwijs toeschrijft aan bepaalde alledaagse gebeurtenissen, resp. de verklaring die men er voor geeft**

- a. ADV-220b: Het stuk gaan van een schoenveter
b. ADV-220c: Het elkaar overkruis de hand geven
c. ADV-220d: De kat wast zich
d. ADV-220e: Het aansteken van drie sigaretten met één lucifer
e. ADV-223b: Het tuiten van de oren

17 Th. Frings t.a.p. (voetnoot 4); idem, *Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache*, Halle 1957³; A. Bach, *Deutsche Mundartforschung*, Heidelberg 1950², p. 322; idem, *Deutsche Volkskunde*, Heidelberg 1960³, p. 331 e.v.

- f. ADV-224b: Het jeuken van de neus
- g. ADV-225a: Struikelen (handelingen)
- h. ADV-225b: Struikelen (betekenis)
- i. ADV-226b: Meisjes die fluiten
- j. ADV-226c: Plotselinge stilte in een gesprek
- k. ADV-233a: Het aansnijden van koek of boter
- l. ADV-233b: Het brood ligt met de aangesneden kant naar de tafelrand toe
- m. ADV-233c: Mes, lepel of vork vallen van tafel
- n. ADV-233d: Mes of vork vallen van tafel en blijven in de vloer steken
- o. ADV-234a: Belletjes (blaasjes) op de koffie
- p. ADV-234c: Het zitten aan een hoek van de tafel

F. Staande uitdrukkingen bij het noden tot eten van de gasten aan tafel

- a. ADV-235b: Het noden van de gasten

G. Spotnamen voor verschillende beroepen

- a. ADV-238a: De kleermaker
- b. ADV-238b: De bakker
- c. ADV-238c: De kapper
- d. ADV-238d: De jongste bediende
- e. ADV-238e: Het dienstmeisje

IV. De statistisch-quantificerende methode

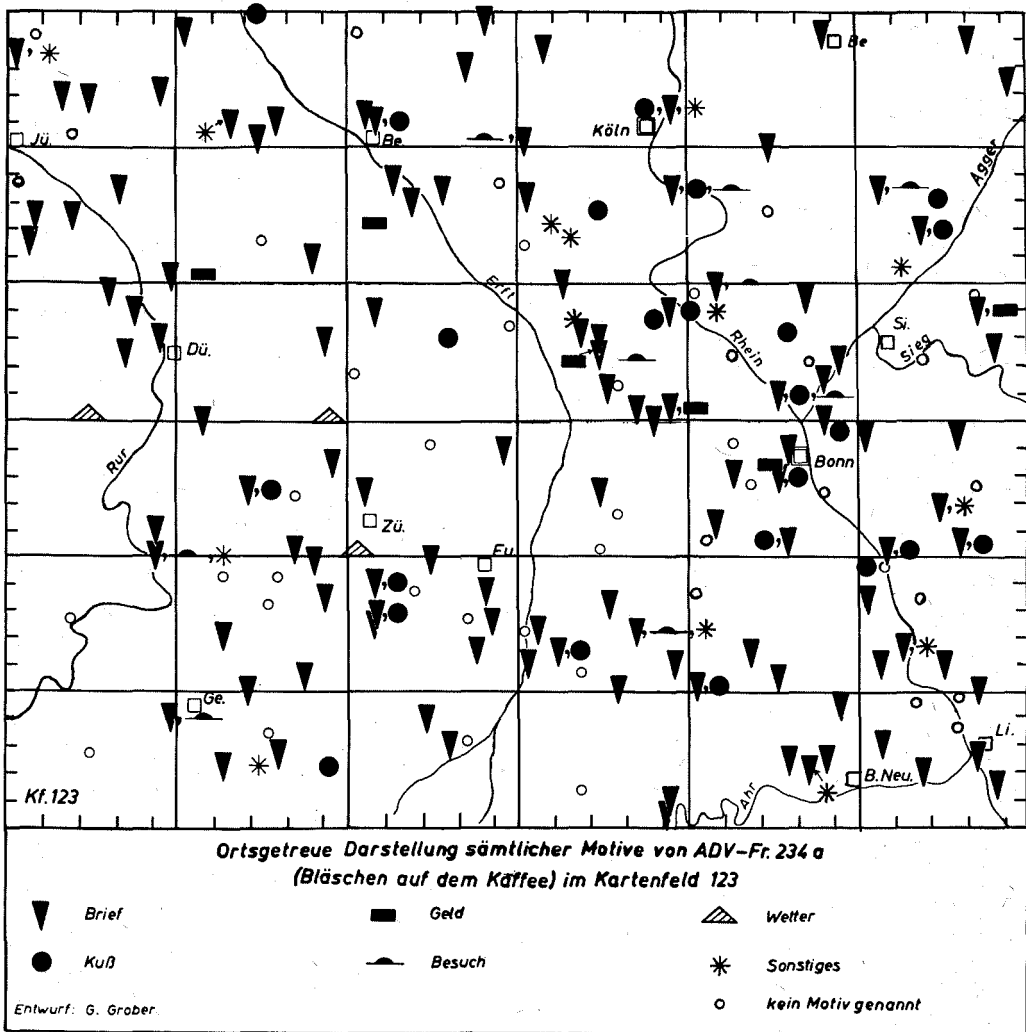
De antwoorden van de gemiddelde correspondent zijn, wanneer het geen objectieve door iedereen waarneembare feiten zoals jaarvuren, palmpasen, het dragen van de trouwring, uiterlijk waarneembare rouw- en begrafenisgebruiken of eenvoudige realia betreft, maar bepaaldelijk volksgeloof, bijgeloof, stereotypen etc. alleen representatief voor de zegsman zelf, de zegspersoon tot welke hij zich gericht heeft, hooguit voor zijn familie of kennissenkring, waarbij er niet eens altijd van uitgegaan mag worden, dat de zegsman ook werkelijk opschrijft of vertelt wat hij zelf gelooft, doet of laat. Dit impliceert dat het symbool op de volgens de gegevens van de vragenlijst getekende kaart niet geïnterpreteerd mag worden als representatief teken voor een bepaalde plaats, maar hoogstens als aanwijzing dat in die bepaalde, door het symbool aangeduide plaats naast andere vormen ook de gecarteerde vorm bekend is. De kaart geeft in die gevallen slechts een verplinterd, niet representatief beeld van de werkelijkheid. Terecht stelt men bij zulke kaarten — wanneer niet een uitgebreide toelichting van de kaart gegeven wordt — de vraag naar het nut van de cartografische methode.

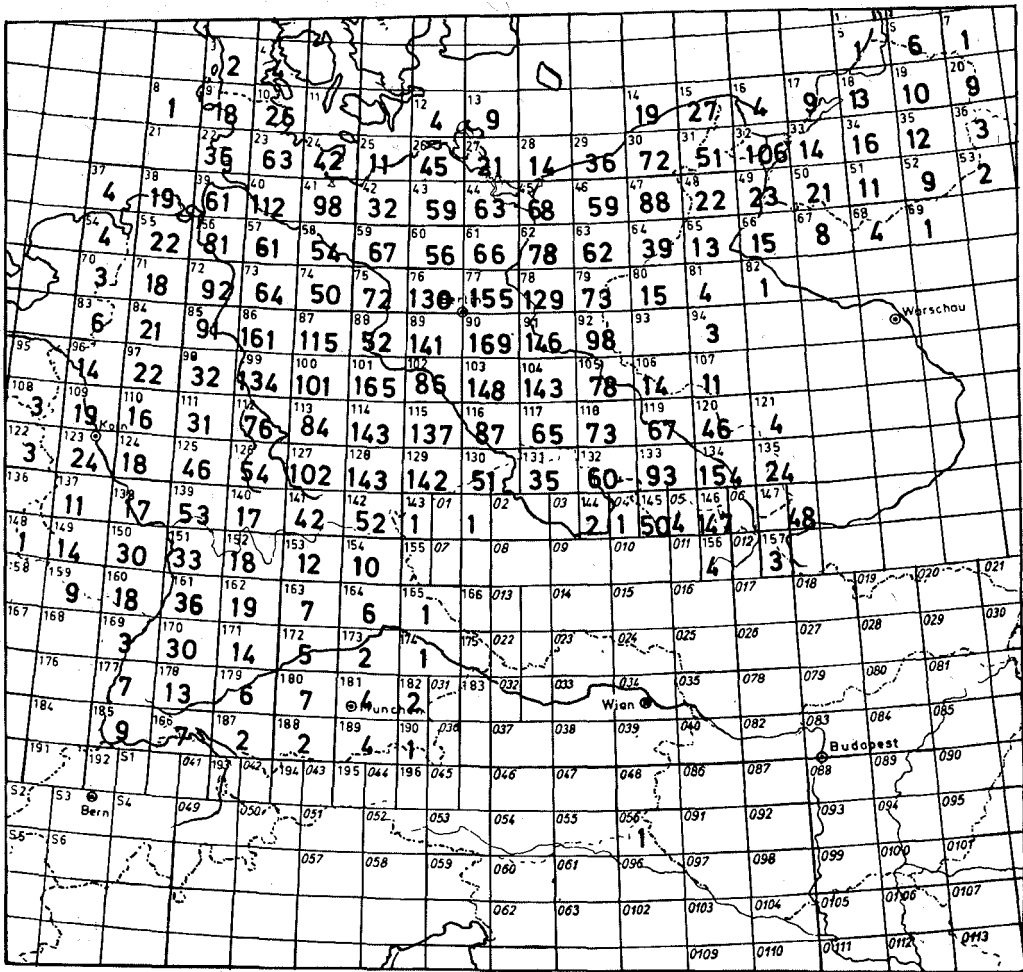
Het antwoord van een zeer nauwgezet zegsman uit een klein dorpje in de buurt van Berlijn, die zich de moeite getroost had alle (?) dorpsbewoners te vragen naar de betekenis van *'het jeuken van de neus'* is indicatief voor de werkelijke verhoudingen en toont meteen aan hoe misleidend de antwoorden van de andere correspondenten zijn én de kaart getekend op grond van hun gegevens. De antwoorden van deze zegsman, die kennelijk de gehele voorraad aan motieven, die in zijn dorp bekend waren optekende, geeft het volgende beeld: 12 personen antwoordden: *'Man fällt in den Schmutz'*, 18 personen: *'Es gibt eine Neuigkeit'*, 4 personen: *'Es wird ein Kind geboren'*, 5 personen: *'Schönes Wetter'* en 18 personen: *'Es wird ein Jude geboren'*. De een of twee motieven waartoe de meeste zegslieden zich beperken zijn als het ware te vergelijken met een ijsberg waarvan alleen de top boven water uitsteekt. Terwijl men echter bij de ijsberg weet waar men aan toe is, is het antwoord van de

zagsman niet representatief voor het verborgen gedeelte maar duidt slechts een van de vele mogelijkheden aan: de hem bekende of bekendste.

Gerda Grober-Glück, die zich terdege bewust was van deze zwakke punten, zocht naar een mogelijkheid op grond van een niet representatieve open symbolenkaart statistisch representatieve kaarten te tekenen. De open symbolenkaart, getekend naar de antwoorden van de zegslieden (vgl. kaart 1) is een weerspiegeling van de vele individuele antwoorden die mogelijk zijn op de vraag. Daar de ADV over een dicht net van waarnemingspunten beschikte, kan gesteld worden dat alle significante motieven vertegenwoordigd zijn en wel naar rato van hun voorkomen binnen de onderzochte plaatsen. Een motief dat 90% van de bevolking kent zal eerder en vaker

Kaart 1. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 9

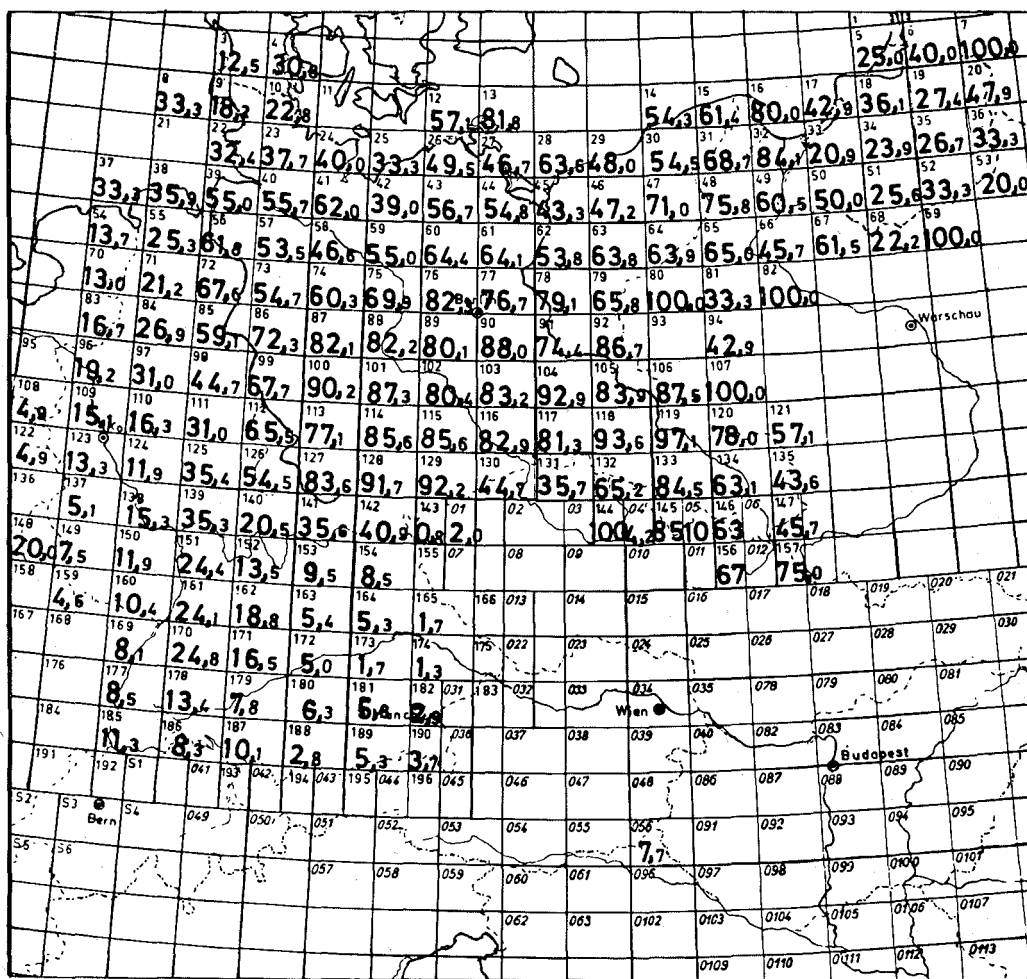
Das Motiv „Kuß“ (ADV-Fr. 234a):

Absolute Belegzahlen pro Kartenfeld

Kaart 2. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 18

genoemd worden dan een dat slechts in een bepaalde familie in het dorp bekend is. Deze overwegingen zijn in principe dezelfde die in de psycholinguïstiek en semantiek leiden tot het vervaardigen van bepaalde tests¹⁸ ter bepaling van de door sommige woorden bij de proefpersonen gewekte associaties en konnotaties. Om een beeld te krijgen van de quantitative verhoudingen, die zij niet als absolute grootten maar als

18 Vgl. Gustav H. Blanke, *Einführung in die semantische Analyse*, München 1973, p. 118 en de aldaar geciteerde literatuur.

Das Motiv „Kuß“ (ADV-Fr.234a):

Prozentuale Anteile an der Gesamtzahl
der befragten Orte pro Kartenfeld

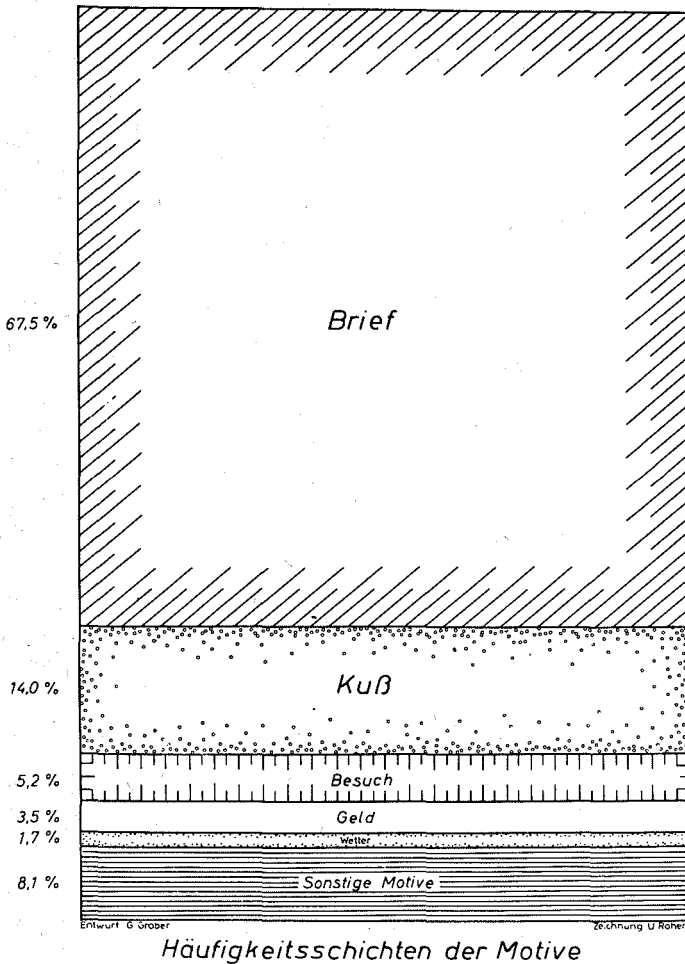
Kaart 3. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 19

indexen wenst te beschouwen, berekent Gerda Grober-Glück het procentuele aandeel van elk motief of motiefgroep afzonderlijk binnen een kaartvierkant (vgl. kaarten 2 en 3). Deze berekening komt tot stand door de som van de onderscheiden motieven per motief of motiefgroep te correleren met het totale aantal antwoorden binnen een kaartvierkant. De procentuele verhoudingen, het resultaat van de correlatie van de

som der onderscheiden motieven of motiefgroepen met het totaal der antwoorden binnen een kaartvierkant, worden geprojecteerd op een verticale as (vgl. fig. 1) en drukken nu in percentages het quantitative aandeel van elk motief of motiefgroep aan de motiefvoorraad binnen iedere plaats afzonderlijk van het onderzochte kaartvierkant uit. Anders geformuleerd: de horizontale (geografische) intensiteit wordt omgezet in een verticale (plaatselijke) intensiteit.

Een eenvoudig voorbeeld moge de berekening verduidelijken. Stel dat binnen een kaartvierkant de motieven *a*, *b*, *c* en *d* in het geheel 100 maal genoemd worden, waarbij motief *a* 65 maal, motief *b* 33 maal en motief *c* en *d* elk slechts eenmaal genoemd worden, dan zal motief *a* op de verticale as met 65%, motief *b* met 33% en motief *c* en *d* elk met 1% vertegenwoordigd zijn. Gezien het supraregionale karakter

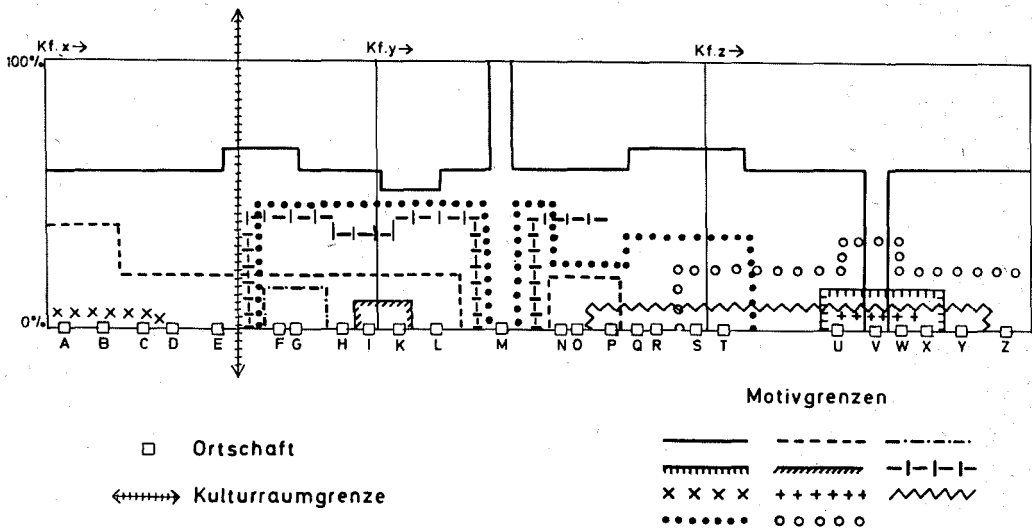
Fig. 1. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 11

van het materiaal impliceert dit, daar het hoogst onwaarschijnlijk is dat motief *a* in de plaatsen waar slechts *c* en *d* of *b*, *c* en *d* genoemd werden niet bekend is, dat motief *a* in alle plaatsen door ca. 65% gekend wordt¹⁹, motief *b* door ca. 33% en *c* en *d* mogelijkwijze nog door ca. 1%. Dat dergelijk kleine percentages waarschijnlijk niet meer significant zijn voor alle plaatsen is te vermoeden.

Het is duidelijk dat dit principe niet klakkeloos toegepast kan worden. De open symbolenkaart (vgl. kaart 1) moet het uitgangspunt blijven van dergelijke berekeningen, daar gebieden welke door een bundel van isethnen gescheiden worden, zoals in figuur 2 schematisch is weergegeven, afzonderlijk beschouwd dienen te worden en bijvoorbeeld niet met de gegevens uit een aangrenzend gesloten massief vermengd

Fig. 2. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 13

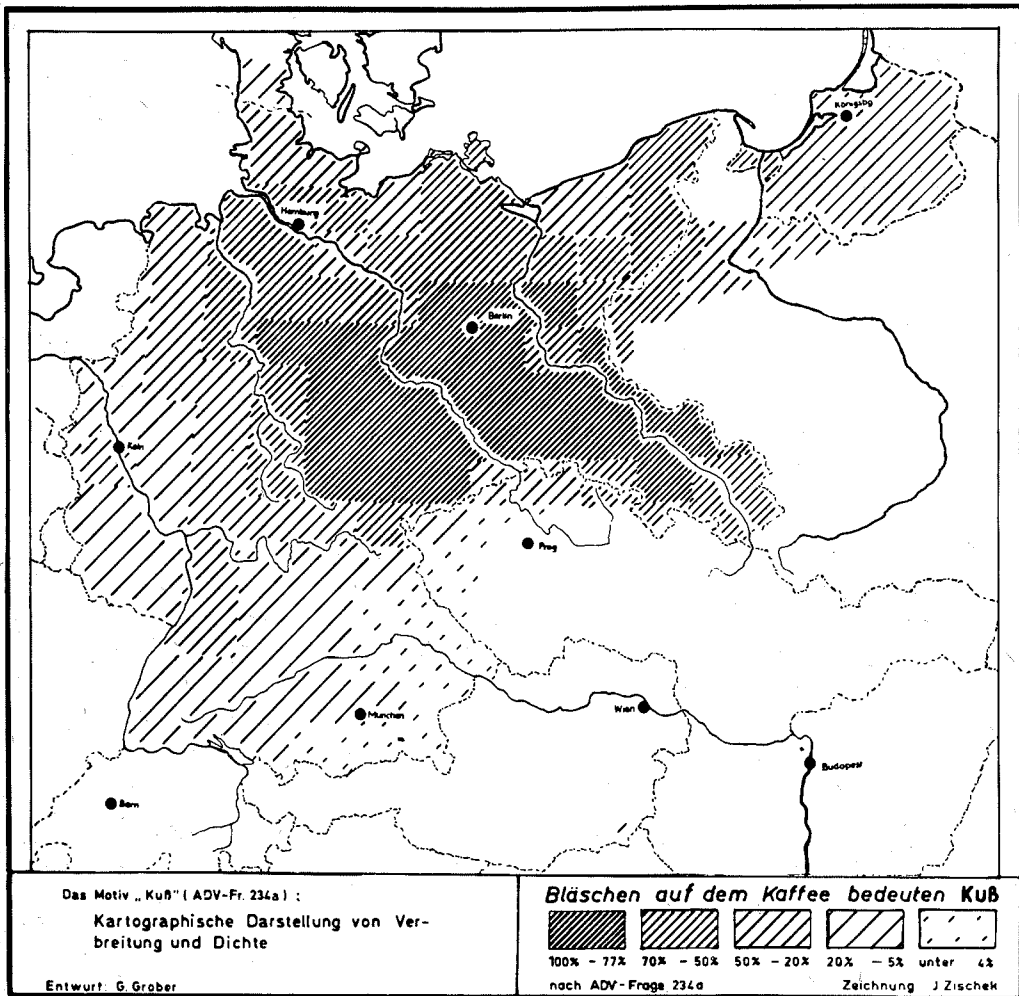
Motivschichten auf einer Schnittlinie durch drei Kartenfelder (konstruiertes Beispiel)

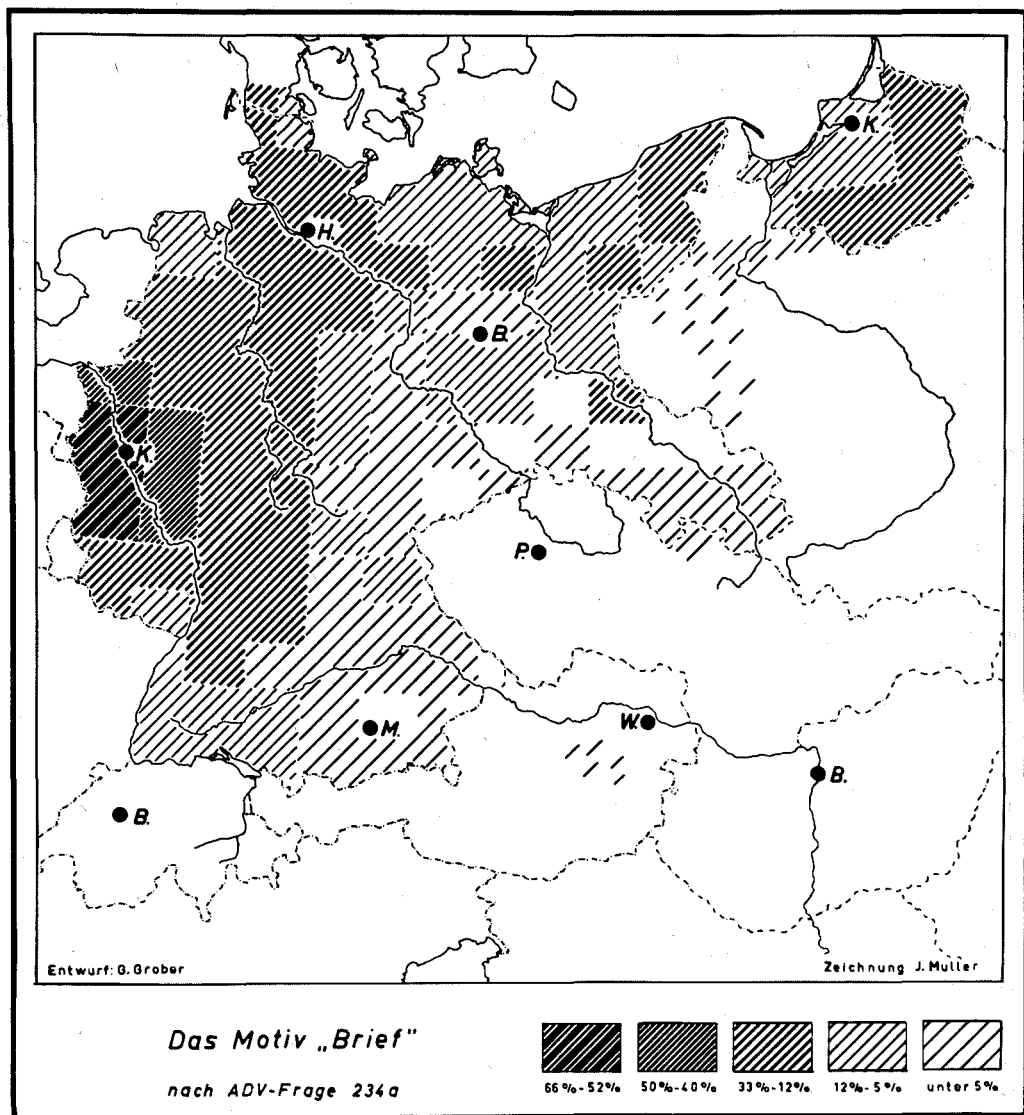
mogen worden. Het supraregionale karakter van het materiaal sluit natuurlijk typisch regionale eigenaardigheden niet uit. Onvolledige kaartvierkanten aan de kust of aan de staatsgrenzen kunnen natuurlijk nauwelijks valide indexcijfers leveren gezien het geringe aantal waarnemingspunten. Men vergelijkte bijvoorbeeld op kaart 2 en 3 de kaartvierkanten 7,69 en 82 met telkens slechts een attestatie per kaartvierkant en een (voorlopig) indexcijfer van 100%. Deze kaartvierkanten worden derhalve in een grotere geografische context — meestal het aangrenzende kaartvierkant — opgenomen en met dit gelijkgesteld (vgl. kaarten 4 en 5).

19 De brede marge die bij de quantificerende kaarten bij het aangeven van de intensiteit aangehouden wordt (bijv. 100%-77%, 77%-55%, 50%-20%, 20%-5%, minder dan 5%) is een correctief op eventuele afwijkingen, ontstaan door schommelingen in het net van waarnemingspunten.

Een onduidelijk punt in de quantificerende methode is het opereren met een 'voldoende dicht net van waarnemingspunten' m.a.w. de betrouwbaarheidsdrempel van de gegevens. Graag zou men vernemen — vooral met het oog op toekomstig onderzoek — welke ervaringen de auteur hier heeft opgedaan en bij welk net de indexcijfers (per kaartvierkant) valide genoemd mogen worden. Gerda Grober-Glück merkt alleen terloops op dat een hoge dichtheidsgraad van waarnemingspunten validere gegevens oplevert dan een lage dichtheidsgraad. De 18000 waarnemingspunten van de V^e enquête schijnen een 'voldoende dicht net van waarnemingspunten' te garanderen, daar de kaarten over het algemeen vloeiende overgangen vertonen. Vóór haar methode spreekt ook de intensiteits-expansie om Berlijn (vgl. *Humor-*

Kaart 4. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 20

Kaart 5. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 531

landschaften/*Der Raum Berlin*, p. 543), die geen abrupte breuklijnen vertoont maar langzaam vervloeit.

De financiële consequenties van de quantificerende methode zijn bij een eventuele publicatie van het materiaal minder prettig. Een normale open symbolenkaart met een legende van bijvoorbeeld 35 tekens impliceert in principe 35 quantificerende kaarten. Het combineren van gegevens is namelijk slechts in zeer beperkte omvang

mogelijk, daar dit al snel ten koste van een overzichtelijke quantificatie — de doelstelling — gaat.

Het gehele materiaal wordt derhalve in de vorm van tabellen aangeboden die het uiteindelijke resultaat vormen van een per motief of motiefgroep doorgevoerde inventarisatie per kaartvierkant (kaart 2) en de procentuele correlatie (kaart 3). Elk motief wordt in 5 rubrieken opgesplitst: rubriek 1 omvat het motief en de afzonderlijke varianten; rubriek 2 geeft de verbreiding van het motief en de varianten weer, waarbij telkens de geografische verbreiding aangegeven wordt; rubriek 3 geeft eveneens de verbreiding weer, nu echter geordend volgens de kaartvierkanten van de ADV; in rubriek 4 vindt men het gequantificeerde indexcijfer van het motief en zijn varianten; rubriek 5 tenslotte omvat in code nadere bijzonderheden over de grootte van de verbreidingsgebieden en de indexcijfers in die gebieden. De cijfercode in rubriek 5 maakt het mogelijk in een oogopslag vast te stellen of het motief als deklaag in het gehele gebied van de ADV voorkomt of slechts regionaal meer of minder sterk vertegenwoordigd is. Code 4c duidt bijvoorbeeld aan dat het motief in 33 tot 50 procent van het gehele gebied dat door de ADV bestreken wordt bekend is; de intensiteit beweegt zich tussen 10 en 20 procent.

In een tweede tabel worden eveneens in code gegevens verstrekt over de karakteristieke diatopie van het gehele motiefcomplex.

Na enige studie van het modelvoorbeeld kan de lezer zich aan de hand van deze tabellen een beeld vormen van de verbreiding en intensiteit van de onderscheiden complexen. Voorwaarde is wel enige kennis van de geografie van het oude Duitse rijk van vóór 1937. Het is duidelijk dat deze tabellen niet als leesstof gedacht zijn maar als materiaal voor verder of vergelijkend onderzoek. De 49 uitgewerkte kaarten in band II van het onderzoek vormen enerzijds een illustratie van de mogelijkheden, anderzijds betreft het ook al kaarten getekend op grond van meerdere quantificerende kaarten die bepaalde structuurvormen van de motieven in verschillende complexen samenvatten en belichten (vgl. bijv. aldaar de kaarten 47 en 49).

De slotbeschouwing, een proeve van een interpretatie van het gezamenlijke materiaal, is om meer dan een reden belangwekkend. Naast de voor elke vraag afzonderlijk belangrijke conclusies over verbreiding, intensiteit, fenomenologie, ontstaan, inhoud, functie, ouderdom, sociale gelaagdheid (voor zover mogelijk) en houding van de geënquêteerden ten opzichte van het verschijnsel, heeft dit onderzoek een aantal wetmatigheden aan het daglicht gebracht, die bijzondere aandacht verdienen. De op een open symbolenkaart op het eerste gezicht verwarrende hoeveelheid van elkaar tegenstrijdige gegevens blijkt bij nader inzien duidelijk systeem te hebben. Het aantal thema's dat bij de verklaring van alledaagse voorvallen (*het tuiten van de oren, een schoenveter gaat stuk, het jeuken van de neus, de kat wast zich, struikelen*) een rol speelt is relatief beperkt; het zijn de relevante stadia en gebeurtenissen in het menselijk leven: geboorte en dood, liefde en bruiloft; de menselijke samenleving; financiële vooruitzichten, geluk en ongeluk.

Bij al deze thema's is er meestal sprake van een polariteit: positief/negatief, rijkdom/armoede, geluk/ongeluk, vreugde/leed; bruiloft binnen het jaar/zeven jaar wachten etc.

De tijdfactor is daarbij eveneens van belang: wordt het voorval contemporain geïnterpreteerd, dan heeft het meestal betrekking op een ander (behalve het tuiten van de oren), wordt het als een voorteken voor toekomstig gebeuren beschouwd, dan meestal persoonlijk.

Figuur 3 toont de opbouw van een polair motiefsysteem, waarin tot uitdrukking

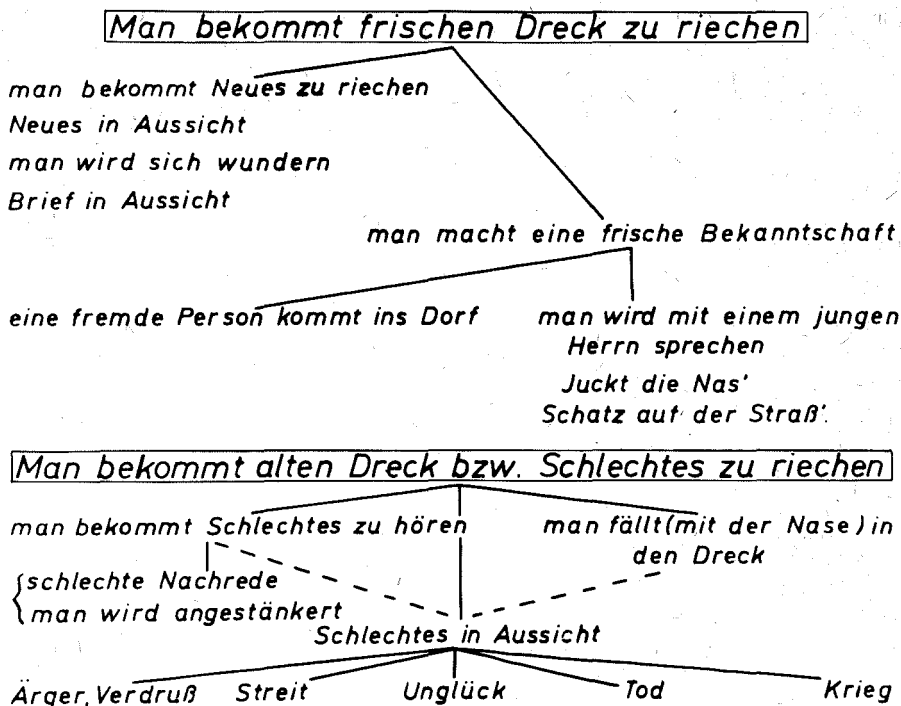

Fig. 3. Verkleinde weergave naar Gerda Grober-Glück, Bd. 1, p. 457

gebracht wordt hoe mogelijkere wijs een motiefstamboom gereconstrueerd kan worden. Tevens blijkt hier hoe moeilijk het is bij het gegeven materiaal te opereren met het begrip sociale gelaagdheid. Voortbouwend op studies van A. Eskeröd onderscheidt de auteur bij de factoren die het thema differentiëren *traditiedominantie*, *milieudominantie* en *interessedominantie*. De interessedominantie blijkt vaak bepalend te zijn voor de uiteindelijke verklaring van het als voortekens geduide voorval: voor het huwbare meisje betekent *Juckt die Nas'*: *Schatz auf der Strass'*, voor anderen *Eine fremde Person kommt ins Dorf'*. Een duidelijk voorbeeld geven eveneens de antwoorden op vraag 220c (Handen geven overkruis); positief geduid: *Heimliches Brautpaar, Verlobung, Hochzeit'*, negatief geduid: *Ein Liebesverhältnis geht auseinander, eine Ehe geht auseinander'*. De interpretatie van de voortekens wordt bepaald door de status van de betrokkenen (verliefd, verloofd, gehuwd), niet door de sociale laag.

Zoals in de inleiding gesteld, staat in dit artikel de methodische kant van het onderzoek centraal, niet de gedetailleerde resultaten. De 31 bewerkte vragen uit in het geheel 558000 plaatsen bieden zulk een hoeveelheid aan informatie, dat het ondoenlijk is dit zelfs in grote lijnen te refereren. Met het al eerder gegeven overzicht over de bewerkte vragen moge hier volstaan worden.

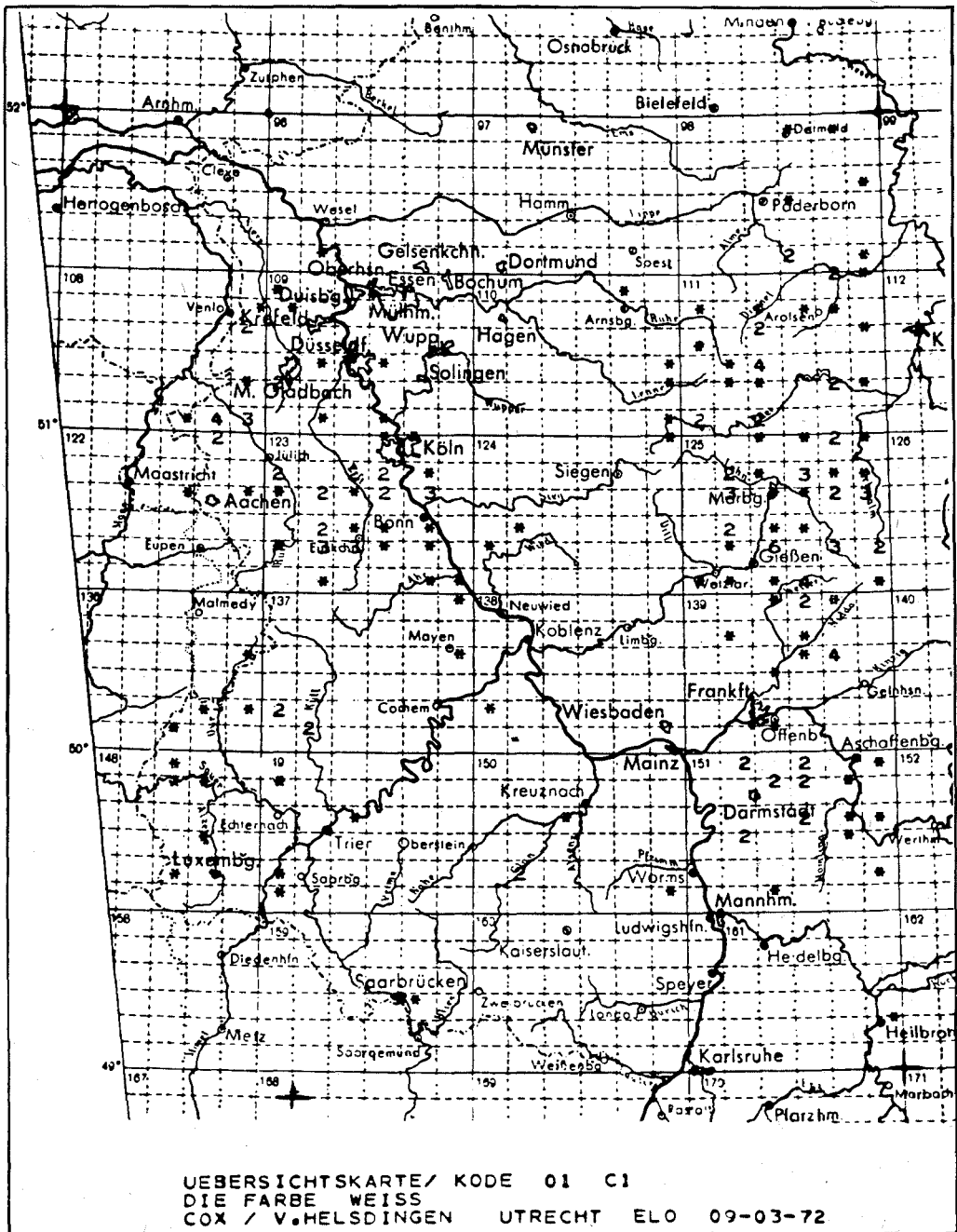
Rest de vraag te beantwoorden in hoeverre de methode een bijdrage levert tot een diatopisch-diastratische interpretatie van het materiaal. Het ontbreken van sociale indicatoren — Spamers vraag dienaangaande kon eenvoudig niet het gewenste resul-

taat hebben — maakt het te enen male onmogelijk bepaalde uitingen van volks- of bijgeloof zoals deze in de antwoorden van de correspondenten tot uitdrukking komen een nauwkeurig omschreven sociale laag toe te schrijven. Wanneer de correspondenten bij uitzondering eens nadere gegevens verstrekken over de herkomst van hun gegevens, wordt dit door de auteur teikens vermeld. In sommige gevallen wordt duidelijk dat de milieudominantie bepalend is voor het voorkomen van bepaalde vormen: de spotnamen voor het dienstmeisje op het platte land ruiken in tegenstelling tot die in en om Berlijn duidelijk naar de stal. Berlijn en omgeving kennen o.a. een eigen door hyperbolen gekenmerkte spotnamen-structuur. Zulke waarnemingen zijn een aanwijzing voor de voedingsbodem waarop bepaalde motieven ontstaan, echter geen antwoord op de vraag naar de onderscheiden strata. Wel is het mogelijk aan de hand van de gequantificeerde gegevens tot een globale uitspraak over de sociale gelaagdheid te komen. Van motieven met een indexcijfer van 70% of meer, die bijvoorbeeld in geheel Zuid-Duitsland als deklaag voorkomen, mag men wel aannemen dat zij tenminste passief in alle lagen van de bevolking bekend zijn. Is daarentegen in een ander geval het indexcijfer laag en de traditiedominantie hoog, dan mag men aannemen, dat het motief slechts in zeer behoudende lagen van de bevolking verder leeft. Leert een blik op de open symbolenkaart, dat het motief vooral op het platteland voorkomt en de steden de motieven met de hogere indexcijfers kennen, dan is het wel zeker dat het motief alleen nog leeft onder de plattelandsbevolking van een bepaalde regio.

De studie van Gerda Grober-Glück is een mijlpaal in de geschiedenis van de cartografische methode. Een van de belangrijkste resultaten van haar onderzoek is het besef dat het volksleven enerzijds veel complexer is dan de cartografische weergave tot dan toe had doen vermoeden, anderzijds echter wetmatigheden kent, die bepalend zijn voor gehele complexen van het volksleven. Gerda Grober-Glück is daarmee in zekere zin Spamers '*Gestaltendes Prinzip*' op het spoor gekomen en haar studie betekent derhalve ook een late rehabilitatie van de verguisde V^e vragenlijst van Spamer en Wildhagen. De begrippen *thema, type, motief, motiefbeïnvloeding, motiefcontaminatie, varianten etc.*, ontleend aan het volksverhaal en aangepast aan het cartografisch onderzoek van stereotypen, stereotype verklaringen en gezegden maken het materiaal doorzichtig en vormen samen met de begrippen *traditiedominantie, milieudominantie en interessedominantie* de basis van het structuurschema dat het mogelijk maakt een onoverzienbare hoeveelheid van schijnbaar ongelijksoortige gegevens tot hun eenvoudigste gedaante, bepaalde *typen*, terug te brengen. De statistisch-quantificerende methode maakt het tenslotte mogelijk globaal de intensiteitsfactor binnen de bevolking te bepalen.

V. Nabeschouwing

Bij het werken met dergelijke grote hoeveelheden materiaal — Gerda Grober-Glück werkte in het geheel met 31 maal 18000 = 558000 vragenlijsten — rijst de vraag of het niet mogelijk is de computer bij dit werk in te schakelen. Het antwoord kan alleen bevestigend luiden. Het zou niet alleen misleidend maar ook onjuist zijn te stellen, dat het werk met de computer in een handomdraai te verrichten zou zijn. Weliswaar leest een heel conventionele computer een nog altijd vier ordners omvatende vraag van de ADV in minder dan 20 seconden en drukt en passant alle gegevens over een bepaald motief af, maar er blijft natuurlijk toch het voorbereidende werk: het excerpieren van de vragenlijsten (ca. 6 weken per vragencomplex) en het ponsen. Wanneer het materiaal niet in cijfercombinaties gecodeerd wordt, hetgeen óók met de hand moet geschieden, vergt het ponsen alleen al ca. 93 weken.

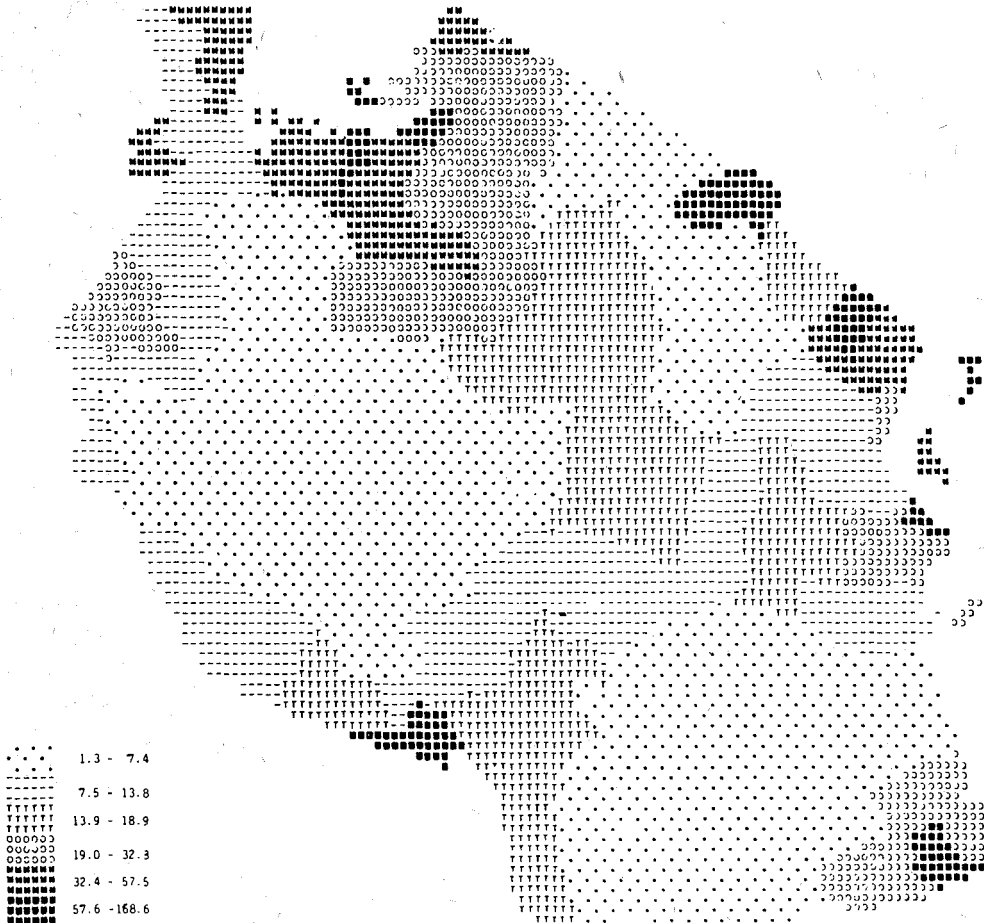
Kaart 6. Statistische lineprinter-overzichtskart volgens systeem Cox / van Helsdingen. Verkleinde weergave naar H.L. Cox t.a.p. (voetnoot 20), p. 117

Het ponswerk kan echter uitbestede worden daar het geen specifieke kennis van de stof vereist. Deze cijfers mogen aantonen welk werk er door Gerda Grober-Glück verzet werd!

Het vervaardigen van statistisch-quantificerende kaarten is, wanneer het materiaal eenmaal geponst is, werkelijk slechts nog kinderspel voor een computer. Het

Kaart 7. Lineprinter-kaart vervaardigd volgens het ACCU-systeem: procentuele overzichtskaart. Verkleinde weergave naar F.L.T. van der Weiden, F.J. Ormeling en H.J. van Helsdingen t.a.p. (voetnoot 21), p. 67.

RURAL POPULATION DENSITY
 II aantal variabelen
 6

maandenlange rekenwerk vervalt geheel en al. Hier kan verwezen worden op het in samenwerking met het Centrum voor Electronisch Linguïstisch Onderzoek (ELO) en het Academisch Computer Centrum van de rijksuniversiteit te Utrecht ontwikkelde programma voor het plotten van open symboolkaarten van de schrijver dezes.²⁰ Het programma voor statistisch-quantificerende kaarten is echter wezenlijk eenvoudiger en omvat de volgende stappen:

- het ponsen van het materiaal,
- het machinaal sorteren van het materiaal op items, motieven of codes,
- het machinaal samenvoegen van identieke motieven of items die zich slechts door orthografie, dialect e.d. van elkaar onderscheiden,
- het printen van statistische overzichtskaarten met de totalen van alle motieven gezamenlijk per kaartvierkant of kleinere geografische eenheid (vgl. kaart 6),
- het printen van statistische overzichtskaarten met het totaal van elk motief afzonderlijk per kaartvierkant,
- het printen van statistisch-quantificerende kaarten met de indexcijfers van elk motief afzonderlijk per kaartvierkant,
- het printen van de uiteindelijke gesloten procentuele overzichtskaarten volgens kaartvierkanten en mogelijkerwijs het printen van tabel I (zie boven) met de rubrieken 1, 3, 4 en 5. Niet alle stappen moeten uitgevoerd worden; bijvoorbeeld het printen van statistische overzichtskaarten met absolute aantallen per kaartvierkant en het printen van statistisch-quantificerende kaarten van elk motief per kaartvierkant kan achterwege gelaten worden. De in het geheugen van de computer opgeslagen gegevens worden dan als directe input voor de uiteindelijke gesloten procentuele overzichtskaarten gebruikt. Deze laatste stap is mogelijk dank zij een aan het Geografisch Instituut en ACCU van de rijksuniversiteit Utrecht ontwikkeld programma, dat het Synagraphic Computer Mapping Program (SYMAP), het in 1967 ontwikkelde en meest bekende computerprogramma voor het samenstellen van lineprinter-kaarten, afgelost heeft.²¹ Een voorbeeld van een kaart waarop de kaartcoördinaten zijn omgezet in lineprinter-coördinaten (regel- en spatienummer van het door de lineprinter van de computer bedrukte vel papier) geeft kaart 7. Het is duidelijk dat bij het door Gerda Grober-Glück gevolgde systeem de procentuele indeling niet zoals op de lineprinter-kaart vloeiend maar per kaartvierkant zal moeten plaatsvinden. Dit laatste vereenvoudigt het programma, daar de omzetting van de kaartvierkanten in lineprinter-coördinaten slechts eenmaal behoeft te geschieden en dan voor altijd vastligt. Voor een uitvoerige bespreking van de computerprogramma's zij verwezen naar de in de voetnoot geciteerde literatuur.

20 H.L. Cox, *Elektronische Datenverarbeitung in der thematischen Kartographie, Kartierungstechnik in Ethnologie und Ethnolinguistik*, in: *Ethnologia Europaea*, Bd. VI (1972), pp. 108-127.

21 F.L.T. van der Weiden, F.J. Ormeling en H.J. van Helsdingen, *Computer-Kartografie: Eenvoudige programmering van lineprinterkaarten*, in: *K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift VIII* (1974), Nr. 1, pp. 65-71.

Volkskunde van Nederoostenrijk*

P.J. Meertens

Nederoostenrijk, aldus lees ik in mijn encyclopedie, is met zijn 19 170 km² (1961) het grootste van de negen Oostenrijkse bondslanden. Het strekt zich uit aan weerszijden van de Donau en is een belangrijk agrarisch gebied, waar granen, groenten en wijn worden verbouwd en ook de bosbouw belangrijk is. Hoewel Wenen een afzonderlijk bondsland vormt is het het administratief centrum van dit gebied en als zodanig in dit boek opgenomen. Op instigatie van de Oostenrijkse landsregering heeft Leopold Schmidt, die ik niet behoef voor te stellen, de volkskunde van dit land beschreven. Het eerste deel verscheen in 1966, het tweede in 1973. Met zijn ruim 1100 bladzijden is het een kloek boek en zelfs in de omvangrijke productie van zijn auteur, die voor boeken van enkele honderden bladzijden nooit teruggeschrokken is, een uitschieter. Het maakt een goede kans zijn magnum opus te worden, al kan men dat bij een zo uiterst productief schrijver als hij nooit voorspellen. In elk geval is het een werk dat zijn auteur lang zal overleven.

Schmidt herinnert er in zijn voorwoord aan dat de tot dusver enige beschrijving van de volkskunde van Nederoostenrijk het boekje van zestien bladzijden is dat Arthur Haberlandt een halve eeuw geleden schreef. Wel is er sindsdien een overvloed van literatuur over allerlei onderwerpen uit de Nederoostenrijkse volkskunde verschenen, maar een samenvatting ontbrak. Het heeft Schmidt er niet van afgeschrikt het tot hem gerichte verzoek in te willigen. Als er iemand was die daartoe in staat was dan was hij het wel, die als directeur van het Österreichisches Museum für Volkskunde immers de beschikking had over een uitgebreid materiaal zowel over de geestelijke als over de materiële volkskunde. Maar daarmee heeft men natuurlijk nog geen boek. Immers gaat het er niet alleen om het materiaal te beheersen, zodat men het kan ordenen en rangschikken, het gaat eerst en vooral om het inzicht daarin. 'Der Wert der volkskundlichen Arbeit wird in immer steigendem Ausmass nicht so sehr durch die Zunahme an Kenntnissen, sondern an Erkenntnissen gemessen werden' (I, S.9). Men kan er op grond van zijn vroegere publicaties bij voorbaat van overtuigd zijn dat het Schmidt aan dat inzicht niet ontbreekt, maar het zou prettig zijn geweest wanneer hij al was het maar in enkele bladzijden uiteen had gezet van welke principes hij is uitgegaan, wat het begrip volkskunde voor hem inhoudt en welke grenzen hij zich daarbij heeft gesteld. Juist in een tijd waarin onder invloed van andere wetenschappen zich ook in de volkskunde nieuwe inzichten baan breken was dat geen overdaad geweest. Nu blijkt pas bij het lezen van zijn boek dat Schmidt de volkskunde nog steeds ziet als 'die Wissenschaft vom Leben in überlieferten Ordnungen'. Hij is elk geval een man uit één stuk.

In datzelfde voorwoord pleit hij voor de instelling van een instituut voor volkskunde in (Neder-)Oostenrijk. Bij ontstentenis daarvan heeft hij zelf allerlei gebieden uit het volksleven moeten bewerken, zoals het volkslied en het volkstoneel, waarover hij indrukwekkende monografieën schreef, naast tal van andere onderwerpen die hij in minder omvangrijke verhandelingen of artikelen beschreef. Zijn strekking, steeds ook de historische achtergrond van de volkkundige fenomenen te belichten, heeft tot

*Naar aanleiding van Leopold Schmidt 'Volkskunde von Niederösterreich'. Horn 1966-1972. Verlag Ferdinand Berger. 2 Bände. Mit 6 Karten im Text und 130 Abbildungen auf Tafeln. 400 en 726 p.; I: 8S 180.—; II: 8S 396.—; Register: 8S 170.—

onvermijdelijk gevolg dat in de behandeling der onderwerpen een zekere ongelijkmatigheid optreedt. Dikwijls is men over onze en de vorige eeuw uitvoerig ingelicht, maar zijn de gegevens voor vroeger tijden uiterst spaarzaam, als ze al niet geheel ontbreken. Daardoor zijn b.v. de hoofdstukken over het volkslied en het bedevaartswezen veel breder uitgewerkt dan andere die zeker niet minder belangrijk en minder aantrekkelijk zijn. Natuurlijk geldt dit voor alle soortgelijke boeken op volkskundig gebied — en op welk gebied niet? — die in het verleden willen afdalen. Wij volkskundigen kennen het verleden te weinig en hebben ons daardoor er maar al te vaak toe laten verleiden de eeuwen door onze fantasie te overbruggen. In onze archieven berusten duizenden documenten als inventarissen, boedelbeschrijvingen, rekeningen en prijslijsten o.a. van ambachtslieden, die voor onze kennis van het economische maar ook van het intiemere leven in vroeger tijd van onschatbare waarde zijn, maar waarvan nauwelijks iets is uitgegeven. Schmidt ontleende er allerlei gegevens aan waarmee hij lacunes in zijn materiaal althans enigszins kon aanvullen. Zo vond hij ook in reisbeschrijvingen dikwijls bijzonderheden die men elders tevergeefs zoekt; vreemdelingen letten op verschijnselen die de inboorling niet in het oog vallen omdat hij er te vertrouwd mee is. Het alledaagse wordt niet opgetekend door wie het zelf bedrijft.

Een kernhoofdstuk zou ik dat over de Maatschappij (III) willen noemen, dat de ordeningen opsomt die bestonden tussen degenen die in een bepaald groepsverband leefden. De maatschappelijke ordeningen daaronder houdt Schmidt voor de sterkste, dus sterker dan de religieuze en de leeftijdsgroepen, alhoewel we over de standsindeling (adel, burgerij, boeren, onvrijen, dagloners en herders) beter ingelicht zijn. De gilden en de drinkgezelschappen (Zechen) hebben een langdurige invloed gehad. Als typisch mannelijke instellingen (onder invloed van de kloosters?) hebben ze de rol van de vrouw in het volksleven sterk naar de achtergrond gedrongen en anderszijds overeenkomstige groeperingen van de mannelijke jeugd in het leven geroepen, die tot op de huidige dag voortbestaan. Men weet dat de koopmansgilden die in het noordwesten van Europa zo'n belangrijke plaats hebben ingenomen in Middeneuropa niet bekend zijn geweest. Daartegenover staat dat de handwerksorganisaties, die ten dele wellicht naar Opperitaliaans voorbeeld ontstonden, in het hele Duitse taalgebied verbreid zijn. Naast deze moeten dit hele tijdperk door ook boerenorganisaties hebben bestaan, misschien in overeenkomstige vormen, maar daarover is pas laat iets bekend geworden. Al deze organisaties zijn van ingrijpende aard geweest voor het ontstaan van allerlei volksgebruiken, waarvan er verscheidene nog altijd voortleven, al of niet in rudimentaire vorm.

Het boek opent, zoals van de schrijver van de *Geschichte der österreichischen Volkskunde* (1951) te verwachten viel, met een hoofdstuk over de Forschungsgeschichte (I). Is een dergelijk inleidend hoofdstuk niet onmisbaar — het ontbreekt in vrijwel alle monografieën van deze aard — welkom is het in elk geval al zou het alleen maar zijn omdat het aangeeft in welke mate er in de betrokken streek al eerder belangstelling is geweest voor het volksleven. In de volgende hoofdstukken van het eerste deel komen dan achtereenvolgens aan de orde de betrekkingen tussen volk en land (II) (volkstypen, de geschiedenis van autochtone families, de nederzettingsgeschiedenis, waarbij o.a. de patrocinia ter sprake komen), de sociale verhoudingen (III) (drinkgenootschappen, gilden, broederschappen, schuttersgezelschappen, verenigingen van de ongetrouwde jongens, enz.), volks- en gewoonterecht (IV), bedrijfsleven (V) (het weiden van het vee, het landbouwbedrijf, de wijn- en de bosbouw), de nederzettingen op het platteland (VI) (boerderijen, in groepsverband, veldnamen), huis en hof (VII) (typen, verwarming en verlichting, keukens, kamers, meubilering,

tuinen enz.) en de voeding (VIII). In het tweede deel volgen dan klederdracht en opschik (A) (behoud en verandering in de drachten in de 19de en 20ste eeuw), de volkskunst en het dorpshandwerk (B) (gebruiksvoorwerpen, textiel en ceramiek), volksgeloof en volksgeneeskunde (C) (o.a. toverij en hekserij, volksvroomheid, heiligenverering), gebruiken en gewoonten (D) (in het jaar, in de levensloop, bedevaarten), volkslied, volksdans, volksmuziek (E) (o.a. muziekinstrumenten), volkstoneel en volksspel (F) (kribbespelen, marionettentheater, poppenkast, kinderspelen), volkstelling en volksraadsel (G) (sprookje, sage, klucht) en tenslotte spreekwoorden en volkshumor (H) (plagerijen over andere plaatsen).

Dit summier overzicht geeft maar een flauwe indruk van de talrijke onderwerpen die aan de orde komen. Het is jammer dat een register van onderwerpen ontbreekt; nu is het niet zo eenvoudig na te gaan of een bepaald begrip al of niet voorkomt. Ook registers van persoons- en plaatsnamen zouden geen overbodige weelde zijn geweest, al mist de Oostenrijker die meer dan de buitenlander.¹

Dan is er nog het probleem van de indeling van de stof. Een vast schema voor een beschrijvende monografie over de volkskunde, het volksleven of hoe men het wil noemen van een land of een landschap is onmogelijk te geven, omdat dit afhankelijk is van de structuur die van land tot land en zelfs van landschap tot landschap verschilt. Wat dit betreft zijn er dan ook niet alleen geen twee gelijk, maar zijn er zelfs grote verschillen in deze monografieën onderling te constateren. Toch zijn er althans voor die van na de wereldoorlog althans voor de landen van het centrum en het noorden van Europa meer overeenkomsten dan verschillen. Een boek als *Le folk-lore de France* (1904-1907) van Paul Sébillot, dat berust op de indeling in hemel en aarde, de zee en de zoete wateren, fauna en flora, en de mens en zijn geschiedenis, is in een tijd als de onze, die het mythische element in de volkskunde minder hoog aanslaat ondenkbaar geworden. De verschillende elementen van het volksleven lopen al een halve eeuw niet ver uiteen. De zeden en gebruiken in de kring van het jaar en in de levensloop nemen in de monografieën altijd een centrale plaats in. Het volkslied en het volksverhaal (sprookje, sage, legende, raadsel, spreekwoord) ontbreken nooit en dat geldt evenzeer voor het volksgeloof in al zijn uitingen. Wat de materiële volkskunde betreft zal de volksdracht nooit ontbreken, zo min als het boerenhuis. Al in een van de oudste west-europese volkskundige landschapsbeschrijvingen die ik ken, *Volksbrauch, Aberglaube, Sagen und andre alte Ueberlieferungen im Voigtlande* (1867) van Joh. Aug. Köhler, zijn aan al deze onderwerpen hoofdstukken gewijd. De streektalen, de toponymie en het volkskarakter komen bij Schrijnen (21930-1932), Pessler (1934), Peeters (1946), Weiss (1946) en Coetzee (21960) min of meer uitvoerig ter sprake, maar de meeste volkskundigen laten deze aspecten achterwege, wat m.i. te verdedigen valt. Ook Schmidt heeft er geen oog voor.

Maar ook wanneer men het schema voor het boek dat men wil schrijven heeft vastgesteld, stuit de auteur verscheidene malen voor de vraag in welk hoofdstuk hij een bepaald verschijnsel zal onderbrengen. Men kan de gelegheidsdrachten als de doopdracht, de bruidsdracht (een eigenlijke trouwdracht komt in dit gebied niet voor)

1 Nadat ik dit geschreven had verscheen het door Leopold Schmidt zelf samengestelde Register (Horn, Verlag Ferdinand Berger, 1974; 130 blzz.), dat meer bevat dan ik gevraagd had, nl. een personen-, een plaatsnamen- en een onderwerpenregister, maar bovendien een register van de beginregels van liederen en spreuken. Men kan zich indenken dat de auteur haast de moed heeft laten zinken toen hij bij het schrijven van zijn boek bedacht dat een register daarop onvermijdelijk zou zijn.

en de rouwdracht in het hoofdstuk over de drachten onderbrengen, maar Schmidt gaf er de voorkeur aan ze in te delen bij de hoofdstukken die de gebruiken behandelen en onder Tracht und Schmück (A) alleen het algemene te bespreken, waarbij hij dan veel aandacht besteedt aan het instandhouden van de dracht en de veranderingen die daarin in deze en de vorige eeuw plaatsvonden. Dezelfde differentiatie vinden we bij het volkslied (E), waaronder de verschillende liederen naar hun functie zijn ingedeeld en dus, om een enkel voorbeeld te noemen, het sterzingen op Driekoningen een plaats krijgt, maar niet dan nadat dit, en veel uitvoeriger, eerder in Brauchtum im Jahreslauf (D I) behandeld was. Een strenge scheiding heeft hij daarentegen aangebracht in de jaargebruiken (Brauchtum, D), waaruit hij alle arbeid heeft weggelaten, zodat men de oogstgebruiken, hoe feestelijk ze dan ook mogen zijn, onder het hoofdstuk Hauptgruppen der bäuerlichen Wirtschaft (V 2) moet zoeken. Hetzelfde is het geval met de hoofdstukken over volksgeloof (en volksgeneeskunde) (C) en sage (in volksvertelling en volksraadsel, G 2). In het eerste hoofdstuk behandelt hij de verschillende historische lagen van het volksgeloof (de mythische, magische en kerkelijke), de volksvroomheid en de heiligenverering, toverij en heksenwezen), in het tweede de verhalen die in omloop zijn over sagengestalten en de sagen zelf, onderverdeeld naar de genres. Alleen het hek-sengeloof komt in beide voor, in deze zin dat het eerstgenoemde hoofdstuk de historische feiten over de vervolging van heksen meedeelt, het tweede de verhalen die het volk over de praktijken van heksen vertelt, al zijn ook hier verscheidene verhalen over heksenprocessen opgenomen.

De sociologische en de psychologische beschouwingwijze van de volkskunde ontbreken niet, maar hebben niet dezelfde aandacht die ze b.v. bij Weiss en andere auteurs uit onze tijd bezitten. Het is duidelijk dat de belangstelling van Leopold Schmidt in de eerste plaats uitgaat naar de situatie op het platteland zoals hij die kent in die kringen waar men nog vasthoudt aan de traditie, dat is in 't algemeen dus bij de ouderen. Men zou willen weten of de jongere generatie bepaalde tradities voortzet of wel dat deze naarmate de industrialisatie toeneemt achteruitgaan en tot uitsterven gedoemd zijn. Ik krijg uit dit boek de indruk dat de hier beschreven gebruiken nog algemeen of vrij algemeen voorkomen, maar dan vraagt men zich af hoe dit te verklaren valt, terwijl ze elders zienderogen verdwijnen. Kinderen en ouden van dagen zijn dikwijls de behoeders van het oude, maar hoe reageren de middelbare leeftijdsgroepen hier op? Wat is de invloed van de sociaal-economische situatie van de bevolking? In hoeverre nemen de industriearbeiders nog deel aan de oude gebruiken? Dit zijn zo enkele vragen waarop men geen duidelijk antwoord krijgt, waardoor dit rijke boek wel eens de indruk maakt zich uitsluitend af te spelen in het verleden, al ligt dit verleden dan nog vrij dichtbij. Tot deze suggestie draagt ook de factor bij die ik aan het eind van mijn aankondiging nog eens met nadruk wil herhalen: de grote waarde die Schmidt aan het historische element heeft toegekend. Niet alleen heeft hij hierdoor veel waardevolle gegevens aan zijn boek kunnen toevoegen, maar bovendien heeft hij het met tal van uiterst boeiende verhalen kunnen verrijken, die hetzij ze aan oorlogsgebeurtenissen, hetzij ze aan processtukken of notariële akten zijn ontleend, de tekst niet zelden in belangrijke mate verlevendigen.

J.J. Voskuil

Aan zijn verhandeling *Haus und Flur im bäuerlichen Recht* (München 1950) voegde Kramer indertijd een slotwoord toe, waarin hij een poging doet de doelstelling van de rechtsvolkskunde te formuleren. Hij maakt daarbij onderscheid tussen de rechtsvolkskunde zoals die beoefend wordt door enerzijds rechtshistorici en anderzijds volkskundigen. Voor de rechtshistoricus is zij een hulpwetenschap voor de ontsluiting van niet-juridische bronnen die een bijdrage kunnen leveren aan de geschiedenis van het recht en de afzonderlijke rechtsregels. Voor de volkskundige richt ze zich op een bepaald aspect van het leven in een gemeenschap. Het doel van de volkskunde is niet, zoals dat van de rechtsgeschiedenis, om de geschiedenis van een bepaald rechtsgebruik te schrijven, maar om de grondvormen van menselijke samenleving en de daaruit voortvloeiende verschillen in volkskarakter te bepalen.¹ Twaalf jaar later werkt hij deze aanzet nader uit in *Problematik der rechtlichen Volkskunde* (Bayrisches Jahrbuch für Volkskunde 1962, 50-66), dat nu, na nog eens twaalf jaar gevolgd is door een *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde*. Vergelijkt men het artikel met het boek dan vindt men naast duidelijke overeenkomsten ook opmerkelijke verschillen. De overeenkomst ligt, behalve in de voorbeelden die voor een deel dezelfde zijn, vooral in de nadruk waarmee de schrijver waarschuwt voor een geïsoleerde behandeling van de verschijnselen die tot het gebied van de rechtsvolkskunde behoren², zoals hij dat ook al in 1950 had gedaan. De verschillen zitten in de uitgangspunten en, daarmee samenhangend, in de doelstelling. In 1962 plaatst hij de verschijnselen waarmee de rechtsvolkskunde zich bezighoudt in het spanningsveld tussen 'Recht' en 'Volkstum'.³ Onder 'Recht' verstaat hij zowel het gecodificeerde recht als het gewoonterecht. 'Volkstum' wordt niet nader omschreven, maar uit zijn opmerking dat de verhouding tussen Recht en Volkstum van invloed is op de structuur van het volksleven en het karakter en wereldbeeld van het volk⁴, maak ik

*Naar aanleiding van **Karl-S. Kramer** 'Grundriss einer rechtlichen Volkskunde.' Göttingen 1974, Otto Schwartz & Co. XIII, 172 p., afb., DM 19.— ISBN 3 509 00644 5.

1 blz. 36: 'Der Volkskunde kommt es in allen ihren Sachgebieten auf die Erkenntnis der allgemeinen Grundformen menschlicher Ordnung und deren jedem Volk eigenen Ausprägung an.' en verder: 'Die rechtlichen Überlieferungen der Vergangenheit gliedern sich in diesem Sinne als Quellenzeugnisse in die Reihe ihrer übrigen Quellen ein und werden daraufhin befragt, was sie zur Erkenntnis allgemeiner Grundformen und des Volkscharakters auszusagen vermögen.'

2 *Problematik*, blz. 55: 'Grundsätzlich darf man formulieren: Alle diese Dinge sind für die Volkskunde erst dann von Belang, wenn man sie nicht isoliert betrachtet, sondern in ihrer Funktion, in ihrer Beziehungsfülle zu Einzelmensch und Gemeinschaft.'; *Grundriss*, blz. 11: 'Rechtsvolkskunde sollte sich nicht isoliert mit merkwürdigen Einzelheiten befassen, die einen besonderen Überlieferungs- und Verbindungsweg hinter sich haben und deshalb ähnlich schillernd-anziehenden Charakter gewonnen haben wie Volkslied und Märchen, sondern sie sollte diese Einzelheiten eingeordnet sehen in das jeweilige kulturelle und soziale System dem sie zugehören.'

3 blz. 50: 'Die RV beschäftigt sich mit den Beziehungen zwischen Recht und Volkstum.'

4 blz. 55: 'Entscheidend ist die Frage: Wie wirkt sich die Beziehung zwischen Recht und Volkstum auf die Grundstruktur des Volkslebens und auf die Ausprägung von Wesensart und Weltbild des Volkes aus?'

op dat hij denkt aan een vaag, abstract, algemeen principe, een rudimentair volkskarakter, dat door de inwerking van krachten van buitenaf, zoals het recht, een concrete inhoud krijgt.⁵ Met een dergelijke gedachtengang sluit hij aan bij de opvattingen van Spamer en Bach en het is dan ook in hun lijn dat hij zich in de rest van het artikel, nadat hij eerst een aantal voorbeelden heeft gegeven van verschijnselen die in dit spanningsveld voorkomen, bezighoudt met de vraag hoe men de verschillen tussen volkeren en volksgroepen aan de hand van deze verschijnselen zou kunnen meten. Hiervan is in de publicatie uit 1974 weinig of niets meer terug te vinden. Het begrip *Volkstum* is verdwenen. Het terrein van onderzoek van de rechtsvolkskunde wordt nu gezocht in het spanningsveld tussen individu, groep en overheid.⁶ Doel is het ontwerpen van een model, dat in grote lijnen aangeeft hoe het leven in een kleine gemeenschap tussen 1500 en 1800 in Duitsland geordend is, welke spanningen daarbij optreden, en welke veranderingen die weer tot gevolg hebben.⁷ Daartoe gaat hij uit van een (denkbeeldige) laat-middeleeuwse vestiging van gemiddelde grootte en eenvoudige structuur en hij laat aan de hand van voorbeelden uit de sfeer van het recht zien welke krachten erin optreden en welke factoren van invloed zijn op het karakter van een dergelijke samenleving: de behoefte aan een duidelijke begrenzing tegenover de buitenwereld en indeling van de tijd; de grote betekenis van het begrip *eer* en de daarmee samenhangende afwerende houding tegenover buitenstaanders; de contrôle van de groep over het individu en de speelruimte die aan het individu gelaten wordt, waarbij in het bijzonder wordt ingegaan op het principe van de huisvrede; de houding tegenover werken en vrije tijd; en de verhouding tot overheid en kerk. Wat het meest opvalt en waarin naar mijn mening ook de betekenis van het boek ligt, is dat Kramer zijn voorbeelden rond deze factoren groepeer⁸ en niet meer in de gebruikelijke volkskundige categorieën als geloof, gebruik, materiële cultuur enz. onderbrengt. Dat is de consequentie van de veranderingen in uitgangspunt en doelstelling die ik hierboven signaleerde. 'Volkstum' en volkskarakter, in de zin waarin ze door Bach en ook door Kramer gebruikt worden, zijn statische begrippen, met een vage, vormeloze inhoud, die men heeft trachten te benaderen door een opeenstapeling van feiten, waaruit men dan achteraf, door vergelijking met andere

5 Vgl. nog blz. 51: 'Bei der Erkenntnis des jedem Volke und jeder Volksgruppe eigenen, unter dem Einfluss von Herkunft, Lebensraum und Geschichte geprägten Charakters kommt der rechtlichen Überlieferung eine besondere Bedeutung zu, denn in Vergangenheit und Gegenwart wirkt die konkrete Rechtsordnung fördernd oder hemmend mit grosser Intensität auf die Eigenart des Volkslebens ein, und die aus der Stellung zum Recht entstehende Rechtsanschauung des Volkes ist ein zentraler Faktor der grundlegenden geistigen Struktur.'

6 blz. 15: 'Thematischer Rahmen für die RV wäre entsprechend die Spannung zwischen der tradierten gruppengebundenen Rechtsanschauung [...] und der obrigkeitlichen, allgemeiner ausgerichteten, autorativen, staatlichen Rechtsordnung [...] Doch zusätzlich ist noch ein anderes mit im Blickwinkel zu behalten: auch im kleinen Felde der gruppengebundene Rechtsnorm [...] die Spannung zwischen dem Einzelnen und der Gruppe [...] Untersuchungsgegenstand der RV wäre demnach ein dreieckiges Spannungsfeld, dass durch die Ecken Einzelner-Gruppe-Staat (Obrigkeit), markiert ist.'

7 blz. 1: 'Der Grundriss einer rechtlichen Volkskunde' will vielmehr versuchen, ein Model soziokultureller Ordnungsgefüge zu entwerfen, das in etwa der Wirklichkeit der ersten Jahrhunderte der Neuzeit entsprechen dürfte.'

8 De hoofdstukken waarin het boek is onderverdeeld zijn: I. Ordnung; II. Raum; III. Zeit; IV. Ehre; V. Exklusivität; VI. Rüge; VII. Der Einzelne; VIII. Arbeit; IX. Obrigkeit; X. Kirche; XI. Allgemeingültiges; XII. Folgerungen.

opeenstapelings, conclusies hoopte te trekken. In afwachting van die conclusies leek de enig mogelijke ordening een ordening in levensgebieden, zoals we die bijvoorbeeld van Hoffmann-Krayer kennen. Richt men zich daarentegen op een bewegend doel, of, om Kramer zelf te citeren, op het onderzoek van structuren en processen⁹, dan krijgen de feiten een meer incidentele betekenis. Men kan ze beschouwen als de resultanten, op een bepaald ogenblik, van op elkaar inwerkende en voortdurend van karakter en intensiteit veranderende krachten. Een logische, systematische indeling van de feiten zou in zo'n geval aan het doel voorbijschieten. Van belang is de informatie die ze geven over de spanningen die op een bepaald ogenblik in de samenleving optreden en het ligt voor de hand om ze in dat geval te groeperen rond de krachten die die spanningen oproepen. Tekenend voor het verschil in benadering is bovendien het verschil in terminologie in de beide publicaties. In 1962 probeert Kramer het begrip volkskarakter nader te definiëren als het resultaat van 'Herkunft, Lebensraum und Geschichte'¹⁰ en richt hij zich op verschillen tussen stammen en volken.¹¹ Daarin klinken de vooroorlogse ideeën over bloed en bodem na, met de toevoeging 'Geschichte' als een eerste, aarzelende poging ruimte te maken voor veranderingen. In 1974 zijn deze termen vervangen door 'wirtschaftlich, geographisch, historisch und sozial'¹² en wordt als een van de hoofdthema's van het volkskundig onderzoek de verhouding tussen continuïteit en verandering gezien.¹³ Dat zijn constructie niettemin een wat statische indruk maakt, al voert hij goede gronden aan om zich tegen dat verwijt te verdedigen, is wellicht een laatste rest van een oorspronkelijke voorkeur voor wat onveranderlijk lijkt.

Deze veranderingen in de opvattingen van Kramer zijn symptomatisch voor de veranderingen in de volkskunde in deze zelfde periode. Dat geldt te meer omdat niemand van de oudere generatie van volkskundigen zich zo gevoelig voor die veranderingen heeft getoond als juist Kramer. Niet alleen past hij zich telkens weer aan, hij verdedigt zich ook voortdurend tegen mogelijke verwijten en daarbij is hij een van de weinigen die de directe discussie, in het bijzonder met de Tübingers, niet geschuwd heeft. Dat hij in die discussies zijn gezicht niet heeft verloren, ondanks zijn duidelijke behoefte bij de tijd te zijn, dankt hij vooral aan zijn grote ervaring met archivalische bronnen. Die heeft hem steeds opnieuw in staat gesteld zijn inzichten en veranderingen van inzicht, die hij overigens met grote bekwaamheid als zodanig weet te verbergen, aan de feiten te toetsen. De meeste publicaties waarin hij die feiten heeft neergelegd zijn uit de periode die door de drie hier genoemde theoretische benaderingen van de rechtsvolkskunde wordt gemarkeerd. De belang-

9 blz. 11: 'Damit werden sie auch als Einzelheiten klarer fassbar, vor allem aber erhalten sie eine Indikator Rolle, die sie verwertbar macht für eine der Hauptaufgaben einer neueren Konzeption von Volkskunde: Zustände (Strukturen) und Prozesse im Volksleben [...] zu untersuchen.'

10 zie het citaat in noot 5.

11 *Problematik*, blz. 62: 'Ausser solchen geschlossenen Komplexen, die zu den allgemeinen Grundlagen des Volkslebens über ständische und räumliche Grenzen hinweg gehören, gibt es ganz offensichtlich verschiedene Kriterien, mittels derer Unterschiede stammesmäßiger und volklicher Art fassbar werden.'

12 b.v. *Grundriss*, blz. 139: 'Die wirklichen Siedlungen zeigen untereinander eine grosse Ähnlichkeit, zoweit die wirtschaftlichen, geographischen, historischen und sozialen Voraussetzungen ähnlich sind.'

13 zie noot 9.

rijkste zijn zijn boeken over de Unterfranken (*Bauern und Nürger im nachmittelalterlichen Unterfranken*, Würzburg 1957), het vorstendom Ansbach (*Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten*, Würzburg 1961) en het bisdom Bamberg en het vorstendom Coburg (*Volksleben im Hochstift Bamberg und im Fürstentum Coburg*, Würzburg 1967). In dit verband zijn ze van belang omdat ze niet alleen de feitelijke achtergrond vormen voor Kramers opvattingen over de rechtsvolkskunde, maar omdat ze bovendien dezelfde ontwikkeling in zijn benadering weerspiegelen. Toen hij in het begin van de jaren vijftig in Beieren met een stelselmatig bronnenonderzoek begon, waarin hij vooral de gemeentelijke en kerkelijke rekeningen en de gerechtsprotocollen zou betrekken, trad hij in het voetspoor van Hans Moser, die er herhaaldelijk voor heeft gepleit, evenals bijvoorbeeld Adolf Spamer, om de kennis van de in de 19e en 20ste eeuw verzamelde volkskundige feiten te verdiepen door een stelselmatig onderzoek van archivalische bronnen. Daarmee stond Moser een tweeledig doel voor ogen. Hij hoopte op die manier het materiaal bijeen te krijgen voor de geschiedenis van de afzonderlijke gebruiken en hij zag het als het enige middel om te komen tot een exacte beschrijving van de volkscultuur in een duidelijk begrensde gebied, in een bepaalde periode. Als reactie op de Ahistorische wijze waarop in de volkskunde kortsluiting is gemaakt tussen 19e en 20ste-eeuwse gegevens en de germaanse oudheid, was deze doelstelling van veel belang, maar zij droeg nog duidelijk het stempel van de manier waarop gedurende vele tientallen jaren de stof benaderd was. Bij de geschiedenis van een gebruik dacht men gewoonlijk aan de geschiedenis van de vormen waaronder het was opgetreden, bij de beschrijving van de volkscultuur aan een compilatie van cultuurvormen in een bepaalde gemeenschap, geordend volgens de geijkte volkskundige categorieën, op de manier waarop dat gebeurd is in de grote massa 19e en 20ste-eeuwse monografieën over het volksleven van een bepaald land, een landstreek of een plaats. Ook de boeken van Kramer hebben dit karakter en het gevolg is dat ze de lezer het gevoel geven vanuit de verte naar een hem vreemd gebeuren te kijken, waarvan hij bovendien nog maar flarden te zien krijgt. Kramer heeft dit zelf ook gevoeld en zich er bij de afsluiting van het derde en laatste deel rekenschap van gegeven. Hij schrijft dan dat hij zich na het eerste enthousiasme over de vondsten die hij deed, in toenemende mate bewust is geworden, dat het onmogelijk is op grond van de beschikbare bronnen de ontwikkelingsgeschiedenis van afzonderlijke gebruiken te schrijven, een enkele uitzondering daargelaten, dat het evenmin mogelijk is een volledig beeld te geven van het volksleven in een bepaalde plaats op een bepaald ogenblik in het verleden, en derhalve ook niet om duidelijke grenzen in de ruimte en de tijd te trekken tussen de verschillende cultuurvormen.¹⁴ Wat wel mogelijk is, en hij beschouwt dat als de eigenlijke zin van het werk dat hij zojuist heeft afgesloten, is met behulp van de verzamelde gegevens, de hoofdlijnen in de structuur van de samenleving in het door hem onderzochte tijdvak vast te stellen en na te gaan hoe die in de verschillende

14 *Volksleben Bamberg*, blz. 278: 'Angesichts solcher Einschränkungen muss die eingangsgestellte Frage nochmals und sehr eindringlich gestellt werden: in welcher Richtung die Ergebnisse archivalischen Forschens [...] uns nun überhaupt vorwärts zu führen vermögen. Bezüglich der Einzelercheinungen der Volkskultur, so mussten wir feststellen, sind erhebliche Vorbehalte zu machen. Quellenbedingt müssen wir uns mit Bruchstücken begnügen [...] hier liegt der Wert von Untersuchungen in der Art der vorliegenden drei Franken-bände nicht. Er kann — das ist eine logische Folge dieser Feststellung — auch nicht darin liegen, klare zeitliche und räumliche Grenzen zwischen verschiedenen Ausprägungen fränkischer Volkskultur aufzuzeigen.'

cultuurlandschappen worden uitgewerkt.¹⁵ Voor die verschillen introduceert hij het begrip *Lebensstil*. Hij definieert dat nader als de manier waarop het volk leefde, crises het hoofd bood, zich trachtte te handhaven tegenover machten van buiten, zijn feesten vierde, vreugde en verdriet verwerkte, zijn weg zocht tussen oude en nieuwe vormen, werkte en geloofde- en hij werkt deze gedachten verder uit in twee afsluitende hoofdstukken waarin de hoofdlijnen van *Grundriss einer rechtlichen Volkskunde* al duidelijk zichtbaar zijn. De *Grundriss* is daardoor een bevestiging van de nieuw verworven inzichten en daarom alleen al in het werk van Kramer een belangrijke mijlpaal. Voor de lezer is ze vooral van belang als het resultaat van het werk van een man die als weinig anderen vertrouwd is met archivalische bronnen en de kritische waardering van hun gebruik voor de volkskunde.

15 Id., blz. 279: 'Dieser Sinn scheint mir darin zu liegen, die Grundstrukturen des Volkslebens in den fränkischen Landschaften in der Zeit zwischen 1500 und 1800 herauszuarbeiten.'

Overige besprekingen

Boerenpracht en visserstooi; klederdrachtsieraden in Nederland, 14 december 1974-3 maart 1975. Rotterdam 1974, Museum Boymans-van Beuningen. 104 p., 42 afb., f 20.—.

Deze catalogus werd uitgegeven bij een tentoonstelling van klederdrachtsieraden in het museum Boymans-van Beuningen. De tentoongestelde sieraden zijn ingedeeld naar 29 functies, zoals bijvoorbeeld oorijzers, kaspelden, ringen. Aan een gedetailleerde beschrijving van de geëxposeerde voorwerpen gaat per rubriek een kort algemeen overzicht van de functie en de lokalisatie van het sieraad vooraf. De catalogus bevat een uitvoerige literatuuropgave en 42 foto's van tentoongestelde sieraden — J.J.-v. P.

Engels, E. *De schuttersgilden van Zeeland in 1825; hun goederen en eigendommen*. Eindhoven, Vlissingen 1974, Studie- en Archiefcommissie Kring Kempenland. Gestencild, 31 p., f 3.—.

Korte geschiedenis en toestand in 1825 van de goederen en eigendommen (o.a. landbezit) van de Zeeuwse schuttersgilden. Basis van de antwoorden is de Missive van de Gouverneur des Konings in Zeeland aan de Burgemeesters en Schouten van een aantal gemeenten en aan een aantal Districtscommissarissen, met de opdracht een opgave te doen van de goederen en bezittingen van de vroegere gilden. De auteur laat zien dat de antwoorden bewust het bestaan en bezit van vele gilden verzwijgen. — M. v. Z.

The Foxfire book. Hog dressing; log cabin building; mountain crafts and foods; planting by the signs; snake lore, hunting tales, faith healing; moonshining and other affairs of plain living. Edited with an Introduction by Eliot Wigginton. Garden City, New York 1972, Doubleday & Comp. (Anchor books AO-36). 384 p., 294 afb., f 14.65.

Foxfire 2. Ghost stories; spring wild plant foods; spinning and weaving; midwifing; burial customs; corn shuckin's; wagon making and more affairs of plain living. Edited with an Introduction by Eliot Wigginton. Garden City, New York 1973, Anchor Press/Doubleday. (Anchor books AO-65). 410 p., 387 afb., f 15.80.

De artikelen in deze boeken vormen een bloemlezing uit Foxfire Magazine, een krant geleid en geschreven door middelbare scholieren in een bergstreek in Georgia (U.S.A.). De inleider is hun leraar engels en journalistiek. Hij begon de krant in 1966 als een didactisch experiment, met pedagogische en idealistische bedoelingen. De inhoud van de artikelen is afkomstig uit interviews met oudere mensen uit de omgeving, die opgroeiden in een nog overwegend orale cultuur, in een afgelegen streek. De interviewers trachten een beeld te geven van hun leven vroeger, in het bijzonder van de technieken die ze gebruikten, hun geloof, verhalen, gebruiken, enz. in totaal vijftig artikelen. — J.J.V.

Galhano, Fernando. *O carro de bois em Portugal.* Lisboa 1973. 161 p., 147 tekeningen, 132 afb. en een verspreidingskaart.

De geschiedenis, het gebruik, de constructie en de verspreiding van de verschillende typen karren in Portugal. Samenvatting in het engels (blz. 146-147). — J.J.V.

Groenveld, S. *Muziek bij het Lam. Orgels, organisten en orgelmuziek in de doopsgezinde Singelkerk te Amsterdam.* With an English summary. Amsterdam 1970, Verenigde Doopsgez. Gemeente. Ill., 99 p., f 10.—.

Ingeleid door een beschouwing over de dopersen en het orgelgebruik van de 16e tot de 18e eeuw — pas in 1771 werd voor het eerst een orgel in de doopsgezinde eredienst gebruikt — behelst dit boek een gedetailleerde beschrijving van de bouw van het eerste orgel in de kerk van het Lam, door Strumphler (1777), de uitbreidingen en restauraties die het in de 19e eeuw onderging (in een bijlage overzichtelijk gemaakt) en de betreuwenswaardige afbraak ervan en vervanging door een nieuw instrument (1932). Daartussen het omvangrijkste hoofdstuk, gewijd aan de organisten en hun taak 1776-c.1900. Een laatste hoofdstuk beschrijft de recentere ontwikkelingen in het gebruik van het orgel, ook in samenhang met die binnen andere kerkgenootschappen. Volledig overzicht van bronnen (kerkelijke archivalia) en literatuur. Personenregister. — F.H.M.

Haan, Tj. W.R. de. *Onze beste volksverhalen.* Bijgeenzocht, opnieuw verteld en van toelichtingen voorzien door —. Amsterdam/Brussel 1973, Deltos Elsevier. 224 p., ill., f 19.75.

Ruim 30 bewerkte sprookjes, sagen, legenden en balladen uit Duitsland, Nederland en België waaronder verschillende met een literaire traditie, Dr. Faustus, Vrouwje van Stavoren, Rixt van het Oerd, Met de nachtmaar getrouwd enz. In de toelichtingen verwijst de auteur per verhaal voornamelijk naar verschillende al dan niet door hem gebruikte versies en naar studies. — A.J.D.

Haus und Hof in Österreichs Landschaft. Notring-Jahrbuch 1973. Wien 1973. 242 p., vele foto's, plattgronden, kaartjes, f 15.—.

Een reeks beknopte artikelen, met engelse en franse samenvattingen, over het boerenhuis in Oostenrijk (L. Schmidt), de huizenbouw in de prehistorie (F. Hampl), in de romeinse tijd (W. Modrijan), in de middeleeuwen (F. Felgenhauer), over huizentypen in de verschillende delen van Oostenrijk, bijzondere huizen, en molens (K. Ilg, K. Beitzl, H. Griessmeier, K. Conrad, A. Klaar, M. Martischinig, O. Moser, V. Pöttler, M. Kundegraber, S. Walter, K. Haiding F. Lipp, F. Grieshofer, R.

Feuchtmüller, F. Maresch, H. Steiniger, O. Bockhorn, P. Krajasich), over het huis als aspect van de geestelijke volkscultuur (R. Wolfram), over moderne boerenhuisbouw (M. Martischnig), problemen rond monumentenzorg (H. Bielenberg), en vormgevingsproblemen en landschap (M. Martischnig). — J.J.V.

Jahresbibliographie der Volksballadenforschung 3 (1970-1972). Herausgegeben von der S.I.E.F.-Kommission für Volksdichtung durch Zmaga Kumer in Zusammenarbeit mit Rolf W. Brednich. Freiburg i. Br. 1973, Deutsches Volksliedarchiv. 65 p.

Bibliografie van 250 nummers (enkele met annotatie), geordend in drie jaargangen, elke jrg. verdeeld in de hoofdstukken: 1a. Bibliographien (totaal 7 nrs.); 1b. Tagungen, Berichte (10); 2. Balladenausgaben (62); 3. Abhandlungen und Aufsätze: A. Text- und Motivgeschichte (174), B. Musikalisches (7). Vooral rijk vertegenwoordigd zijn de Oost-europese landen; andere vermeldingen uit o.a.: Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk, Scandinavische landen, Groot-Brittanië, Nederland (twee vermeldingen) en Amerika. Verder: aanvullingen voor 1969 (5), auteursregister, trefwoordenregister, register op bevolkingsgroepen en lijst van medewerkers. — H.M.W.

Klusen, E. *Bevorzugte Liedtypen Zehn- bis Vierzehnjähriger*. Köln 1971, Musikverlage Hans Gerig. 152 p., 8 muziekvvb., 32 tabellen en 42 grafieken, DM 15.—.

Aan de hand van een achttal liederen die ieder een bepaald type vertegenwoordigen (middeleeuws en 19e-eeuws volkslied, lied uit de Wandervogelbeweging, nieuw historiserend lied, schlager, spiritual, door skiffle-elementen veranderd 19e-eeuws volkslied, 19e-eeuws streekgebonden lied), onderzoekt Klusen welke typen de voorkeur hebben bij tien- tot veertienjarigen, met de bedoeling hierdoor bij te dragen aan een ontwerp voor een nieuwe schoolmuziekdidaktiek. Na een uitvoerige bespreking van de gebruikte methode (hoofdstuk I p. 9-26) worden de resultaten van het onderzoek geanalyseerd, met vooral aandacht voor een aantal factoren die op deze voorkeur van invloed zijn: leeftijd, geslacht, sociaal milieu, gebruik van media, groepsinteracties, muzikale ontwikkeling etc. (hoofdstuk II p. 17-69). In het laatste hoofdstuk bezint de schrijver zich op verschillende doelstellingen in de muziekdidaktiek en de daaruit voortkomende vragen: Welke plaats kan het zingen in de school van nu ingeruimd worden en welke liederen komen hiervoor in aanmerking. — H.M.W.

Kok, G.J. en R. Friso. *UFO's: een historisch perspectief*. Met bijdragen van J. Beuker en G.P. Meijer. Drachten 1974, verkrijgbaar bij R. Friso, Aquamarijnstraat 115, Groningen. 190 p., 45 afb. en ca. 14 tabellen, offset, f 13.50.

In een vijftal hoofdstukken wordt ingegaan op het fenomeen UFO (Unidentified Flying Object): 1) de algemene problemen van de ufologie (definitie, waarnemingen, historische gegevens, onderzoeksmethoden en hypothesen); 2) waarnemingen in Nederland en de houding van de Nederlandse overheid; 3) onderzoek naar de publieke opinie (Nederland en Amerika) waar bij het Amerikaanse onderzoek leeftijdsverschil en verschil in genoten opleiding duidelijk de antwoorden op diverse vragen kleurden; 4) overzicht van het onderzoek van de Amerikaanse luchtmacht-rapporten; 5) waarnemingen boven Gorredijk (1974).

Het boek bevat een register, een uitgebreide literatuurlijst en tevens enkele adressen van ufologische tijdschriften. — G.W.M.R.

Krosenbrink, H. *Hosse bosse teune*. Muziekbewerking: Marie-Cécile Moerdijk, calligrafie: Jos. Moerdijk. (Omslagtitel: ... met liedjes van Marie-Cécile Moerdijk, vol met volksrijmen, raadsels, kinderliedjes, spotliedjes en aftelrijmen over en uit de Achterhoek). Zutphen 1972, De Walburg Pers. 148 (1) p., f 14.50.

Verzameling van 500 à 600 rijmpjes, liedjes en raadsels, afkomstig uit Achterhoek en Liemers, met aantekening van plaats van herkomst, ev. van andere bron. Ordening in elf grotere onderdelen: jaarrijmen, kinderliedjes, vrijen en trouwen, bruiloftsliedjes, beroepen, spotliedjes, volksgeloof en volkshistorie, dierrijmen, raadselrijmen en raadsels, weerrijmen, varia. Bronnen in hoofdzaak: bestaande literatuur (vooral Odink, Heuvel, Zwart, Schrijnen, Ter Laan) en eigen, althans persoonlijke waarneming; minder: nieuwsbladen en archivalia. Beknopt inleidend commentaar per onderdeel. Aan het eind een — onvolledig — overzicht van gebruikte literatuur. Bij tien liedjes muzieknotatie; illustraties (knipwerk) van J. de Jong-Brouwer. — F.H.M.

Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert. Protokoll der Arbeitstagung veranstaltet von der Kommission für Lied-, Musik- und Tanzforschung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. vom 23.-25. März. 1972 in Wetzlar, hrsg. von Rolf Wilh. Brednich. Freiburg i. Br. 1972, Deutsches Volksliedarchiv. 69 p.

Bevat, al dan niet in samengevatte vorm, de tekst van elf voordrachten en bijbehorende discussies over o.a. de verandering van opvattingen over en methoden van optekening van volksliederen (E. Schade), de invloed van het schoolliedboek (W. Brandsch), Westfaalse liedschriften (R. Brockpähler), de 'Volkston' in de muziek (E. Klusen), het spotlied van de Duitse arbeidersbeweging (D. Ward), de stad als vernieuwings-centrum in de volksliedoverlevering (R.W. Brednich). Verder bijdragen van V. Karbusický, D.-R. Moser, K. Horak, W. Schepping en O. Holzapfel. — F.H.M.

Limburgse Vastelaovend-leedjes. Biejeingezeumerd door: B. Paulissen-Willen. Teikingering: Riet Parren. Geleen 1973, Drukkerij Keulers. 96 p., f 11.11.

Verzameling van 150 carnavalsliederen, het oudste gedateerde is van 1927, het jongste van 1973. Bij de meeste liederen zijn tekstdichter en componist aangegeven. Bij ruim 80 liederen zijn melodieën afgedrukt die, al laat hun notatie veel te wensen over, met wat goede wil vlot zijn te lezen. — F.H.M.

Molen, S.J. van der. *Langs Frieslands oude boerderijen*. Baarn 1974, Bosch & Keuning N.V. 167 p., ca. 90 foto's, 6 routekaartjes, f 10.—, ISBN 90 246 4155 1.

De bedoeling van het boek is de weg te wijzen langs ongeveer tachtig oude friese boerderijen en daarmee tevens een overzicht te geven van wat er aan oudere landelijke bouwkunst in Friesland nog te zien is. Daartoe zijn zeven routes uitgestippeld (die ook op de fiets kunnen worden afgereden!), zes op het vasteland en één op Terschelling. Bij iedere boerderij afzonderlijk worden historische en architectonische bijzonderheden gegeven en een (vaak voortreffelijke) foto van Paul Vogt. Bovendien wordt het boek ingeleid met een beknopte geschiedenis van het friese boerenhuis en een samenvatting van de verschillende theorieën over het uilenbord. Zowel voor de inleiding als voor de bijzonderheden geldt, dat wie werkelijk belangstelling heeft en zich enigszins in het onderwerp wil verdiepen voor Friesland geen betere gids kan wensen. Hoogstens zou men bij een herdruk kunnen overwegen om aan de inleiding, ter verduidelijking, enkele plattegronden en dwarsdoorsneden toe te

voegen, met een literatuurlijst, en in de tekst bij de afzonderlijke boerderijen verwijzingen naar de foto's aan te brengen. — J.J.V.

Palmer, Roy. *The Painful Plough. A portrait of the agricultural labourer in the nineteenth century from folksongs and ballads and contemporary accounts.* Foreword by Edward Thompson. Cambridge 1972, University Press. (The Resources of Music Series, 5). 64 p., f 6.40, ISBN 0 521 08512 8.

22 liederen (van lied 1 vier vormen), verband houdend met de sociale geschiedenis van de Engelse landarbeider in de 19e eeuw, met melodieën en aanwijzingen voor accoördbegeleiding. Thematische ordening in 15 paragrafen, naar passages uit de autobiografie van Joseph Arch (1826—1919), de emancipator van de landarbeiders en stichter van hun eerste vakbond. Bij elk lied een korte schets van functie en sociale context. Verder opgaven van lonen, prijzen, pachten, wetsartikelen, onlusten en veroordelingen. Veel verwijzingen naar relevante literatuur en veel illustraties, niet alle eigentijds. Lijst van historisch belangrijke data, bronnenindex en discografie. — F.H.M.

Popular culture and the expanding consciousness, ed. by Ray B. Browne. New York, London, Sydney, Toronto 1973, John Wiley & Sons, Inc. VIII, 200 p., f 25.75, ISBN 0 471 11322 0; paperback: ISBN 0 471 11323 9.

Een uitgave van het Center for the Study of Popular Culture aan de Bowling Green University, waarin zestien essays en fragmenten van essays over massacultuur zijn opgenomen. Bedoeling van de uitgever is aan te tonen dat populaire cultuur serieuze aandacht verdient en dat een scheiding tussen 'hogere' en 'lagere' cultuur kunstmatig is. Met deze doelstelling richt hij zich vooral tot literatuurhistorici, kunsthistorici en musicologen. De keuze van de essays draagt daarvan duidelijk het stempel. Voor het merendeel zijn het pogingen de traditionele kunstcritiek aan te passen aan het nieuwe terrein van onderzoek, waarin de western, de detective, comic-strips, science-fiction, popmuziek en film in het bijzonder aandacht krijgen. De inhoud van de verschillende artikelen is, beknopt samengevat: een aanval op de belangstelling voor populaire cultuur omdat die normverlagend en geldverspillend zou zijn (Russell Kirk); een uiterst vage definitie die er vooral op gericht lijkt te zijn om de populaire cultuur een centrale plaats in de cultuur toe te wijzen (Ray B. Browne); een abstract-theoretische verdediging van de populaire cultuur als een doorbraak van conventies en een nieuwe manier van reageren op de werkelijkheid (Susan Sonntag) een persoonlijke ontboezeming (Marshall Fishwick); een pleidooi voor de benadering van moderne kunst, in het bijzonder van de film, waarin het gehele oeuvre van de maker wordt betrokken, de z.g. 'auteur approach', in tegenstelling tot het isoleren van het kunstwerk in de traditionele kunstcritiek (John G. Cawelti); een (oppervlakkige) analyse van de verschillende elementen waaruit de western is opgebouwd en de verklaring van hun populariteit uit de culturele situatie in Amerika omstreeks 1930 (Richard Etulain); science-fiction als een oefening in morele problemen waarmee we straks te maken kunnen krijgen (Frank D. Mc. Sherry); een reportage over het leven en de activiteiten van de producenten van comic-strips (Saul Braun); de opvoedkundige waarde van de ethiek van Vonnegut als reactie op de bewering dat comic-strips zedenbedervend zouden zijn (Benjamin DeMott); een pleidooi voor de benadering van populaire literatuur als een spel met zeer duidelijke regels, waarin de verschillende culturele (en psychologische) functies die het verhaal heeft moeten

worden ondergebracht (John G. Cawelti); een ontluisterende, psychologische analyse van *Love Story* (Mark Spilka); het geheim van de populariteit van Burt Bacharach (Bruce Lohoff); twee lyrische ontboezemingen over *Jesus Christ Superstar* (Tom Gearhart en Boris Nelson); een vergelijking van de verschillende verfilmingen van de geschiedenis van Bonnie en Clyde na 1937, een analyse van de punten waarop de laatste versie van de vorige afwijkt als typerend voor deze tijd, en een analyse van de verhouding tussen het filmscript en het uiteindelijke resultaat als een afspiegeling van de tekortkomingen en kwaliteiten van de producer, waarin ook zijn andere films worden betrokken (Pauline Kael); een bespreking van een aantal negerfilms, in het bijzonder die van Richard Mason en Melvin Van Peebles, waarbij wordt ingegaan op het gebruik van het filmen in sociaal-paedagogische projecten en de betekenis ervan in het proces van bewustwording van de eigen identiteit (Charles D. Peavy).

De vage doelstelling van de uitgever is er waarschijnlijk verantwoordelijk voor dat de verschillende artikelen zeer ongelijk van kwaliteit zijn. Tegenover enkele intelligente of zeer intelligente bijdragen (Mark Spilka, Pauline Kael, Charles D. Peavy), staan andere die uitblinken door nietszeggende eigentijdse retoriek (Susan Sonntag, Ray B. Browne), en een meerderheid die onbeduidend of ronduit onbenullig is (Russell Kirk, Marshall Fishwick, Frank D. McSherry Jr., Saul Braun, Benjamin DeMott, Bruce Lohof, Tom Gearhart, Boris Nelson). Bovendien wordt alleen in de artikelen van Etulain, Spilk, Kael en Peavy aandacht besteed aan het sociale en culturele klimaat waarin de besproken cultuurvormen functioneren, maar ook daar gebeurt dat incidenteel zodat ook hun artikelen voor de volkskunde niet van direct belang zijn. — J.J.V.

Robe, Stanley L. *Index of Mexican Folktales. Including Narrative Texts from Mexico, Central America and the Hispanic United States.* Berkeley, Los Angeles, London 1973, University of California Press. 276 p., \$9.—.

In deze index zijn een 1500 verhalen geordend volgens de indeling van Aarne-Thompson. Ze maken deel uit van de geïmporteerde spaanse cultuur. De verhalen van de inheemse cultuur van voor de veroveringen zijn niet opgenomen, niet op grond van een negatief vooroordeel, maar omdat zij niet in de Aarne-Thompson-index passen, aldus Robe. — A.J.D.

Röhrich, Lutz. *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten.* Freiburg, Basel, Wien 1974, Herder. 3e druk (1e druk 1973), 2 dln., 1256 p., f 209.75, ISBN 3 451 16629 1/3 451 16630 5.

In 2200 alfabetisch op het hoofdbegrip geordende artikelen behandelen Röhrich en een aantal collega's van hem ca. 10.000 spreekwoorden en zegswijzen. Alleen die spreekwoorden en zegswijzen zijn opgenomen die een verklaring behoeven. Naast oorsprong en betekenisontwikkeling geven zij ook de foutieve interpretaties van anderen en verwijzen zij per artikel naar eventueel aanwezige literatuur. De 600 illustraties tonen de betekenis, soms de oorspronkelijke, verloren gegane betekenis van de spreekwoorden. — A.J.D.

Schwartz, Stephen P. *Poetry and law in germanic myth.* Berkeley, Los Angeles, London 1973, University of California Press. (*Folklore Studies*: 27) VIII, 61 p., \$2.50.

Uitgangspunt is de reeds door Grimm geformuleerde gedachte dat poëzie en recht eenzelfde oorsprong hebben, van waaruit hun nauwe relatie in later tijd te verklaren

is. De schrijver zoekt de bevestiging van deze gedachte in de germaanse mythologie. Daarvoor gebruikt hij oud-friese en latijnse bronnen als een, volgens hem, noodzakelijke correctie op het eenzijdige scandinavo-centrische beeld dat men van het germaanse denk- en geloofsleven heeft opgebouwd. Op grond van deze bronnen tracht hij te bewijzen dat de friese opvattingen over het ontstaan van het recht, in de persoon van de friese god Fosetti de scandinavische godenwereld beïnvloedden. Daarnaast vindt hij in de verdringing van Tyr (als god van het recht en de militaire macht) door Odin (als god van het recht en de poëzie), die nog eens weerspiegeld wordt in de strijd tussen Walter en Hagen in de oudste duitse heldendichten, de bevestiging van de door Grimm geformuleerde gedachte. — J.J.V.

Steensma, R. *Het gebruik van de hervormde kerken in Groningen; een onderzoek inzake het huidige gebruik van de oude Groninger kerken, alsmede van de recent gebouwde hervormde kerken.* Groningen 1974. (Studies van het Instituut voor Liturgiewetenschap, 1) 214 p., ca. 50 afb. en plattegronden, f 12,20.

De schrijver heeft met het onderzoek (op basis van een vragenlijst gericht aan de kerkeraden van alle 192 hervormde kerken) een tweeledig doel voor ogen: om meer inzicht te krijgen in de vragen omtrent het gebruik van het kerkgebouw en om allerlei facetten van het kerkelijk ritueel in cijfers vast te leggen, dit in verband met de vele veranderingen die vooral plaatsvonden in de laatste decennia.

In dit kader behandelt de schrijver onderwerpen als Samenhang tussen het gebruik van de kerk en de gemeentevorm (13-21), De plaats van de voorganger (22-24), De bediening van de doop (25-30), De avondmaalsviering (31-58), De plaatsruimte (59-64), Speciale plaatsen en banken (65-90), Plaatsverhuur (91-97), Kollekteren (98-103), De begrafenissen (104-111), Het klokluiden (112-119), Gebruik van het kerkgebouw voor andere doeleinden (120-125), Eredienst (126-134), De akoestiek (135-148). Bevat uitgebreid hoofdstuk Literatuur en archief. — M.v.Z.

Wander, B. *Zindelijk Nederland. Opmerkingen over de hygiënische toestanden in ons land gevonden in reisjournalen van vreemdelingen 1517-1810.* Arnhem 1974, Literatuurrapport, z. pl., stencil, 38 p.

De opmerkingen zijn ontleend aan 84 reisbeschrijvingen en ingedeeld in 7 rubrieken, gevolgd door een samenvatting. De rubrieken zijn: 1. Op reis naar Nederland; 2. De eerste indrukken; 3. Sightseeing; 4. Bij de Hollanders thuis; 5. Zo zijn onze manieren; 6. Lichaamsverzorging; 7. Algemene bevindingen. Hieraan vooraf gaat een inleiding over de literatuur die geraadpleegd is, en de reisbeschrijvingen, waarmee een literatuurlijst correspondeert (A. Bibliografieën en samenvattende studies; B. Bij het onderzoek betrokken reisjournalen; C. Overige literatuur), die weer besloten wordt door een Register van persoonsnamen. Het geheel wordt gepresenteerd als een eerste verkenning. — J.J.V.

Weber-Kellermann, Ingeborg. *Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte.* Frankfurt a. M. 1974, Suhrkamp. (Suhrkamp Taschenbuch 185) 271 p., 54 afb., f 7,40, ISBN 3 518 06685 4 700.

Uitgangspunt is dat traditionele opvattingen, gewoonten en gebruiken naar vorm en inhoud bepaald worden door de tijd en het milieu waarin men ze aantreft. Tradities waarvan het zwaartepunt rond de huiselijke haard ligt, zoals die uit de levenskring en uit de jaarkring, maar ook die welke b.v. betrekking hebben op de indeling van het huis, zijn in sterke mate afhankelijk van de samenstelling van het gezin en van

de verhoudingen tussen de verschillende gezinsleden. Aangezien het gezin in de loop van de tijd voortdurend verandert, onder invloed van de veranderende sociale en economische verhoudingen, krijgen ook de tradities die ermee samenhangen een steeds andere inhoud. Om dat proces te kunnen volgen, moet men het kunnen plaatsen tegen de achtergrond van de geschiedenis van het gezin in West-Europa. Een dergelijke geschiedenis ontbrak. De omvangrijke literatuur van sociologische en van antropologische zijde bestaat in hoofdzaak uit synchrone beschrijvingen van bepaalde sociale of etnische groepen, de sociaal-historici hebben zich vooral de laatste jaren meer bezig gehouden met kwantitatieve analyses van de gezinsgrootte, dan met kwalitatieve. Het boek van Ingeborg Weber-Kellermann is een eerste poging om in deze leemte te voorzien. In zes hoofdstukken schetst ze achtereenvolgens de geschiedenis van het gezin van de germaanse tijd tot op heden, waarbij ze steeds afzonderlijke aandacht besteedt aan de verschillende sociale milieus. Bovendien wordt elk hoofdstuk gevolgd door een voorbeeld, waarin verband gelegd wordt tussen een bepaald cultuurverschijnsel (een sprookjesmotief, een ballademotief, de huisindeling, het huwelijk, de oogstgebruiken, kerstmis) en de sociaal-economische verhoudingen in de betrokken periode. Bij een dergelijke brede opzet ontmoet men uiteraard leemten, en het spreekt vanzelf dat er bovendien kortsluitingen worden gemaakt. Als zij de veranderingen in het gezin van de germaanse tijd naar de middeleeuwen verklaart uit de christelijke ideeën over trouw, en veel later de verbreiding van een bepaald gezinsideaal over grotere groepen in de samenleving op rekening schrijft van de televisie, dan stopt zij, voor mijn gevoel, het ene gat met het andere.

Een dieper liggende oorzaak voor deze kortsluitingen zoek ik in de soms emotionele stellingname van de schrijfster. De geschiedenis van het gezin in West-Europa is voor haar de geschiedenis van de overheersing van de vrouw door de man. Dat verleidt haar tot de stelling dat de negentiende eeuw de kansen die door de franse revolutie werden geschapen gemist heeft (vgl. p. 105: 'So entstand statt der partnerschaftlichen Ordnung, die der Geist der neuen Zeit durchaus ermöglicht hätte, wiederum eine vollkommen männliche, auf Systemstabilität ausgerichtete Lebenswelt'), en tot de even a-historische gedachte dat onze tijd het beter zou moeten doen. Maar ook als men sceptisch staat tegenover een zo groot geloof in de menselijke vrijheid om de samenleving menselijk te ordenen, dan nog blijft er genoeg overeind van haar uitgangspunten, om het boek zonder reserve aan te bevelen. — J.J. Voskuil